

Koncepcije liberalne kritike antimodernizma

Štivić, Adrijan

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:971948>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom](#).

Download date / Datum preuzimanja: **2024-10-06**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za komparativnu književnost

Odsjek za povijest

KONCEPCIJE LIBERALNE KRITIKE ANTIMODERNIZMA

Diplomski rad

Adrijan Štivić

Mentori:

prof. dr. sc. David Šporer

doc. dr. sc. Filip Šimetin Šegvić

Zagreb, 2024.

Izjava o akademskoj čestitosti

Izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da je ovaj rad rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na istraživanjima te objavljenoj i citiranoj literaturi. Izjavljujem da nijedan dio rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz necitiranog rada, te da nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio rada nije korišten za bilo koji drugi rad u bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

(potpis)

Znanost ne može biti liberalna ili neliberalna. [...] Naprotiv, ako je čovjek neliberalan kao znanstvenik, to jest ako dogmatski i netolerantno poriče pravo na slobodu mišljenja bez koje ne može biti istinske znanosti, onda nije dostojan nazivati se čovjekom znanosti. Međutim, politike mogu biti liberalne ili neliberalne. - William Rappard

Postojala su, naravno, oštra neslaganja, kako među školama mišljenja, tako i među pojedinim misliocima. [...] No koliko god su istinske razlike između ovih mislilaca bile oštre, postojala su određena uvjerenja koja su im bila zajednička. – Isaiah Berlin

Baš kao što nema povijesnog objašnjenja bez usporedbe, eksplicitne ili implicitne, nema ga ni bez teorije. – Arno Mayer

Sadržaj

Uvod	1
Određenje primarnih izvora i cilj istraživanja.....	2
Epistemološki problemi intelektualne povijesti	3
Problem pristranosti i ideološka fluidnost	3
Osvrt na postojeće stanje istraživanja	4
Joseph De Maistre – temelji antimodernizma u Francuskoj revoluciji	8
Intelektualna prožimanja ranog kolektivizma	12
Scijentizam – zloraba razuma.....	14
Određenje pojma scijentizam	17
Hayek i koncepcija dva individualizma	18
Hayekova povijest znanosti	20
Antimodernistička narav scijentizma.....	21
Recepcija scijentizma u kulturi	23
Hegel i njegova recepcija	25
Prožimanja scijentizma i idealizma	26
Popperova kontroverza paralelizma rase i klase	29
Pluralizam interpretacija Hegelove filozofije	32
Nietzsche i kontroverza susreta ljevice i desnice	34
Problem konzervativne revolucije Weimarske Njemačke	36
Fašizam kao revizija marksizma – francusko-talijanski krug	39
Zaključak	41
Literatura	43
Sažetak i ključne riječi.....	49

Uvod

U ovome radu razrađuje se književnoteorijski i kulturnopovijesni fenomen antimodernističke misli kao objekt kritike filozofije liberalizma. Te su dvije tradicije, liberalna i antimodernistička, bile neraskidivo vezane u europskoj i svjetskoj intelektualnoj povijesti 19. i 20. stoljeća, one su bile međusobno suprotne, a konkretna realizacija toga sukoba iz filozofije i književnosti se preseljavala u političke obračune i ratna razaranja, kulminiravši užasima Drugog svjetskog rata. S izbijanjem rata 1939. godine, liberalni intelektualci uvidjeli su da je paradigma moderne države sa slobodnim društvom i slobodnom kapitalističkom ekonomijom uvelike narušena u odnosu na stanje iz 19. stoljeća te su svoj intelektualni rad za vrijeme rata posvetili upravo tim pitanjima: koji su intelektualni temelji nacizma, fašizma i komunizma? Pod kojim se okolnostima promijenio svijet kakvog su poznavali? Koje su zajedničke, dubinske strukture totalitarnih država u Europi? Zašto je antimodernizam i dalje toliko snažan u europskoj kulturi?

U tom kontekstu, rad se bavi analizom argumenata i koncepata liberalnih intelektualaca koji su u svojim teorijskim tekstovima pisali o temi antimodernističke misli, odnosno kritizirali ju polazeći od liberalne teorije čovjeka i društva. Sam termin antimodernizma nisu koristili (jer se on u znanosti javio kasnije), ali su pisali o brojnim tematskim jedinicama koje dakako jesu čest objekt afirmiranog znanstvenog proučavanja antimodernizma.

Konkretno, razmatraju se djela triju austrijskih filozofa i društvenih teoretičara nastalih za vrijeme Drugog svjetskog rata, odnosno djela koja se bave antimodernizmom do 1945. godine. Navedeni intelektualci su Friedrich von Hayek (1889. – 1992.), Ludwig von Mises (1881. – 1973.) te Karl Popper (1902. – 1994.). Iako će njihove ideje dominirati u ovom radu, u kontekstu antimodernizma neizostavno je spomenuti rad koji je iza sebe ostavio rusko-britanski filozof i povjesničar ideja Isaiah Berlin (1909. – 1997.), pogotovo u kontekstu istraživanja romantizma i fašizma. Mises, Hayek i Popper u mnogome su svjedoci vremena, što pokazuju i u svojim radovima. Naime, zastupali su politički i ekonomski liberalizam u vrijeme raspada multinacionalne Austro-Ugarske Monarhije, svjedočili međuratnom kaosu, političkom nasilju, velikoj ekonomskoj krizi te naposljetku dolasku nacizma na vlast u Njemačkoj, a na naslućivanje pripajanja Austrije Trećem Reichu njih su trojica bili prisiljeni emigrirati te rat provesti u zemljama engleskog govornog područja – Mises je tako najvezaniji uz Sjedinjene Američke Države, Hayek uz Veliku Britaniju, a Popper za Novi Zeland.

Određenje primarnih izvora i cilj istraživanja

Što se tiče primarnih povijesnih izvora, rad se ograničava na njihova pisana djela koja nastaju tijekom 1940-ih i 1950-ih godina 20. stoljeća, osim u slučaju Berlina koji svoje važne radove o ovim temama piše u fazama zrelijeg Hladnog rata. S obzirom da je ovdje riječ o intelektualnoj povijesti različitih te vrlo nijansiranih političkih ideologija i filozofskih sustava, rad kao svoju spoznajnu paradigmu uzima načelo autorove distance spram izvora kojeg proučava. Naime, istraživačko pitanje ide u smjeru kontekstualizacije, analize i rekonstrukcije kritike antimodernizma koju su formulirali eminentni autori liberalne filozofske i historiografske provenijencije 20. stoljeća. Konzultiranje literature različitih pristupa (pogotovo one marksističke) kao analitičkog pomagala pogoduje multiperspektivnosti te prikazuje složenost ove znanstvene teme i mogućnost njezinog sagledavanja iz različitih perspektiva, kao i potencijal zasebnog razmatranja određenih tematskih jedinica. Nakon konstitucije metodologije rada te definicije prethodno spomenutih polaznih pojmova, glavni dio rada u znaku je ključne paradigme liberalne kritike antimodernizma.

Središnji problem je u tome može li se kod autora (neo)liberalnog kanona uočiti jasna kritika antimodernizma te ju koherentno rekonstruirati. Zatim, rad ide u smjeru razrade ključnih obilježja liberalne kritike antimodernizma koja se izvodi iz poznatog obilježja liberalne filozofije. Naime, hipoteza je da liberali koriste tzv. kolektivističku teoriju antimodernizma koja se temelji na ideji da su tradicije desnih antimodernih ideologija mnogo sličnije filozofiji marksizma, odnosno da i marksizam ima antimoderne temelje. Drugim riječima, liberali uočavaju brojne kontinuitete između kontrarevolucionarnih, reakcionarnih i antiprosvjetiteljskih ideja te revolucionarnog pokreta širokih narodnih masa najpoznatije organiziranih u međunarodni komunistički pokret. Stoga, u radu se liberalni argumenti sučeljavaju s relevantnom interdisciplinarnom literaturom o antimodernizmu kako bi se uvidjela njihova potencijalna plauzibilnost. S obzirom da liberali u svojim tekstovima pokrivaju povijest od početka 19. stoljeća pa do njihove suvremenosti (a unutar nje pronalaze zaokružene faze koje su same po sebi vrlo opsežne), kompozicija primarnih izvora se može činiti kao nedovoljno kompaktna. Stoga, struktura ovog rada uvjetovana je kronološkim praćenjem i analizom sukcesije tematskih jedinica u povijesnom izvoru. Izvori su pogotovo izazovni za analitičku obradu zato što dijelovi koji se tiču međuraća obiluju eksplicitnijom tezom o poistovjećenju desnice i ljevice. To ipak zahtjeva određenu posebnu razinu znanstvene obrade, kao nekakvog konteksta unutar glavne teme – odnosa liberala i antimodernizma - pogotovo imajući na umu antifašističku orijentaciju ljevice kao pobjednika

u Drugom svjetskom ratu, koja ostaje kao jedan od najsnažnijih protuargumenata liberalnim tezama.

Epistemološki problemi intelektualne povijesti

U znanstvenoj analizi intelektualnih izvora postoje dvije razine pristupa. Prva je ona koja je sadržana u tekstu određenog filozofa, dakle njegov filozofski sustav po pitanju stavova o pojedincu i društvu, državi, religiji ili ekonomiji. Ta razina je razina logičkih argumenata. Druga je razina u tom smislu interpretacija koju određeni kritičar ima o djelu tog filozofa. Na sadržaj određene interpretacije ne utječe samo unutartekstualno iščitavanje sintakse te valjanosti kohezivnosti i koherentnosti samog teksta, već i mnogo eksternih elemenata. Radi se onome što znanost o književnosti poznaje kao glorifikaciju tekstualnosti, no isti se fenomen nalazi i kad je riječ o filozofskim i teorijskim tekstovima.¹ Naznake toga vidljive su u epistemološkoj naravi humanističkih znanosti, odnosno specifično u problemu objektivnosti u povijesnoj znanosti.² Upravo zato tema ovog rada neće biti pronicanje u točnu interpretaciju filozofa koji su predmet liberalne kritike. Drugim riječima, u radu se neće iščitavati originalno De Maistreovo, Comteovo ili Sorelovo djelo i autorsku interpretaciju sučeljavati s interpretacijama liberala. Primjerice, zadatak nije iščitati djela Comtea i Hegela pa potvrditi ili opovrgnuti Hayekovu tezu. Zadatak autora ovog rada jest rekonstruirati Hayekovu tezu (neovisno koliko točna ili pogrešna ona bila) te njegovu tezu analizirati u usporedbi s tezama ostalih liberala te znanstvenom literaturom. Ukratko, riječ je o onome što antička filozofija shvaća pod pojmom dokse, odnosno mišljenja, nasuprot istinskom, provjerljivom znanju.³

Problem pristranosti i ideološka fluidnost

U tom kontekstu, treba istaknuti još dvije stvari, o povjesničarevoj pristranosti te ideološkim granicama. Naime, dugo je u historiografiji postojao stav da povjesničar mora biti sudac,

---

¹ Filološka literatura o tom fenomenu uistinu je bogata. Za izdvojiti su koncepcije teoretičara poput Rolanda Barthesa, Jacquesa Derridaa, Arthura Dantoa, Wolfganga Dresslera i Roberta de Beaugrandea i ostalih.

² Koristan prilog toj raspravi dao je John Passmore, "The Objectivity of History," u *Philosophical Analysis and History*, ur. W.H. Dray (New York, Harper & Row, 1966), 75-94

³ *Oxford Reference*, s. v. „doxa.“ <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803095729612> (pristupljeno 13. lipnja 2024.)

odnosno presuđivati za ili protiv, što je jako osjetljivo i složeno pogotovo kada je riječ o idejnohistorijskoj problematici.⁴

Uzrok takvim razmišljanjima je zasigurno u trojstvu političkih ideologija, koje se zasniva na spektru ljevice – centrizma – desnice pa tako ovaj rad počiva na premisi o svojevrsnoj ideološkoj multiperspektivnosti. U pogledu na recentnu publicistiku i znanstvene publikacije pronaći će se djela koja tvrde kako je desnica ugrožena od lijevo-liberalnih totalitarnih tendencija,⁵ zatim ona koja liberalizam tumače kao prethodnika i glavnog odgovornog za uspon fašizma⁶ te ona koja definiraju liberalizam kao branitelja prosvjetiteljstva od lijevih i desnih neprijatelja.⁷

Što se pak tiče ideološke strogosti, ona je važna jer će ovaj rad pokazati kako zapravo ni intelektualci koji su nedvojbeno dio iste misaone tradicije nemaju do kraja identične ideje. To je jako važna premisa za naglasiti jer niti antimodernizam niti liberalizam nemaju konkretan ishodišni dokument kojeg shvaćaju kao kanon, za razliku od marksizma. Štoviše, u radu će biti pokazano i kako je marksizam bio podložan raznim revizijama i varijacijama tijekom povijesti.⁸

Osvrt na postojeće stanje istraživanja

Pri pogledu na stručnu literaturu koja se bavi antimodernizmom, vidljiva je njezina širina (pogotovo jer se preklapa s literaturom o korijenima fašizma), a u hrvatskoj znanosti dominiraju pristupi Zorana Kravara i Antoineta Compagnona. Zoran Kravar određuje antimodernizam kao protutendenciju, navodeći da se ona nužno artikulira kao protivna moderni te se na nju referira, a pojam tendencije uvodi zato što antimodernizam nije

---

⁴ O povjesničarevoj objektivnosti više u Marc Bloch, *Apologija historije* (Zagreb: Srednja Europa, 2008), 134., Peter Novick, *That Noble Dream: The 'Objectivity Question' and the American Historical Profession*. (Cambridge University Press, 1988.) te u Keith Jenkins, *Promišljanje historije* (Zagreb: Srednja Europa, 2008), 63, 65.

Što se tiče kontroverzi u pokušaju definitivnih presuđivanja problematike totalitarnih ideologija i režima vidi Daniel Schönplflug, „Histoires croisées: François Furet, Ernst Nolte and a Comparative History of Totalitarian Movements,“ *European History Quarterly* 2/37 (2007): 265-290.

⁵ Ryszard Legutko, *Demon u demokraciji: totalitarne kušnje u slobodnim društvima* (Split: Verbum, 2019).

⁶ Ishay Landa, *Šegrtov čarobnjak* (Zagreb: Disput, 2018).

⁷ Steven Pinker, *Prosvjetiteljstvo našeg doba* (Zagreb: Mozaik knjiga, 2019).

⁸ Korisno rješenje iz perspektive socijalne i evolucijske psihologije nudi Jonathan Haidt, *The Righteous Mind* (New York: Pantheon Books, 2012).

organizirani skup ideja, već je svekoliko heterogen, no dakako ujedinjen u kritici moderne. Nadalje, Kravar definira modernu kao razdoblje obilježeno liberalnim društvenim sustavom i kapitalističkom ekonomijom, dakle razdoblje od prosvjetiteljstva do druge trećine 20. stoljeća kada epoha moderne sve više počinje tendirati prema postmoderni. U tom vremenskom okviru, Kravar ističe nekoliko antimodernih faza: 1) romantički pasatizam, 2) antimodernizam i 3) ideologije totalitarnih režima, zanemarujući 4) kritičku teoriju koju smješta u postmodernizam. Ove tri faze imaju međusobno srodne elemente, i upravo će njihova srodnost biti važna premisa ovoga rada. Dakle, prema Kravaru, romantički pasatizam reagira na modernu pozivajući se na predmoderna društva te je aktualan do druge polovice 19. stoljeća. Antimodernizam u užem smislu aktivan je od 1870-ih godina do 1930-ih godina te on prepoznaje modernu i nudi rješenja unutar paradigme moderne. Ideologije totalitarnih režima su ideologije desnog spektra – fašizam i nacizam. Njih Kravar odvajava navodeći da su one paktirale s kapitalističkom ekonomijom te predstavljaju konkretnu realizaciju antimodernih ideja.⁹

Antoine Compagnon definira antimodernizam mnogo šire od Kravara, odnosno proteže ga usporedno s cijelim razdobljem moderniteta, dakle od Francuske revolucije. On se bavi primarno francuskom tradicijom te kao početnog intelektualca kod kojega vidi antimodernu misao, navodi Josepha de Maistre.¹⁰

Kravar piše i da su se „antimodernizmom rjeđe bavili autori liberalna usmjerenja, čije je ideje on izravno osporavao. Kritike su, premda uglavnom post festum, dolazile s marksističke strane“,¹¹ tim više i što je antimodernistička politika konkretizirana u desnim totalitarizmima bila vrlo „spremna na kompromise s kapitalističkom ekonomijom, uz uvjet da se duh liberalne tržišne utakmice ograniči na ekonomski subsistem te ne zahvati cijelo društvo.“¹² Compagnon, pak, za svoju prvu antimodernu figuru antimodernizma, kontrarevoluciju, navodi kako su protoliberali poput Montesquieua bili ustvari aristokrati koji su se borili protiv apsolutne monarhije zagovarajući aristokratsku republiku venecijanskog tipa, kao i da je

---

⁹ Zoran Kravar, *Antimodernizam* (Zagreb: AGM, 2004).

¹⁰ Antoine Compagnon, *Antimodernisti*. (Zagreb: Matica hrvatska, 2020).

¹¹ Kravar, *Antimodernizam*, 23. Što se tiče primarnih izvora ovog rada, Kravar u svom djelu njih ne spominje, doduše spominje Hayekova manje važna djela, ali dakle ne ova koja će biti analizirana u ovom radu.

¹² Ibid, 16.

Slavna revolucija u Britaniji iz 1688. godine bila zapravo antimoderna revolucija.¹³ Drugim riječima, čest je prigovor da liberali ignoriraju desnu kritiku moderne, štoviše, da s njom lako paktiraju pa i da su čak direktno odgovorni za njezin nastanak. Iako postoje važni autori koji su se znanstveno bavili antimodernizmom s liberalinih polazišta, Kravarova tvrdnja mnogo je više u funkciji poticaja, nego opovrgavanja. Naime, zanimljivo je istražiti što su o antimodernizmu pisali kanonski autori liberalizma 20. stoljeća, koji nisu bili (u užem smislu) znanstvenici za tu temu, već intelektualci vrlo širokog znanja i interesa.

Uzrok tome nije nimalo čudan jer pogled na historiografiju o liberalizmu vrlo je zanimljiv. Tu pogled na recentnu literaturu ukazuje na zanemarivanje znanstvenog interesa za kulturne elemente unutar liberalne teorije, već fokus na ekonomiju. Riječima povjesničara Alana S. Kahana:

Vodeći liberalizmi kasnog dvadesetog stoljeća, kako egalitarni liberalizam povezan s američkim političkim filozofom Johnom Rawlsom, tako i libertarijanska reakcija na njega, pridavali su vrlo malo pažnje moralnim ili vjerskim pitanjima. Libertarijanci su smatrali da ih se takve stvari ne tiču. Rawls je isprva isključio moralne obveze iz svoje teorije pravde, a kasnije je liberalne vrline ograničio na uski fokus na uljudnost i reciprocitet. U međuvremenu, neoliberali poput Milтона Friedmana sveli su liberalizam na recept za ekonomski napredak, bez brige za moralni napredak i malo ili nimalo za političku slobodu.¹⁴

Razlog takvom shvaćanju u proučavanju liberalizma treba tražiti u utjecaju marksističke historiografije Erica Hobsbawma tijekom 20. stoljeća, zatim Ellen Meiksins Wood s *The Origin of Capitalism* (1999),¹⁵ a kasnije su narativ o liberalizmu oblikovali vrlo popularno David Harvey u *Kratkoj povijesti neoliberalizma* (2005)¹⁶ i Naomi Klein u *Doktrini šoka* (2007),¹⁷ ne govoreći detaljnije o kasnijem kontekstu krize kapitalizma 2008./2009. godine.¹⁸

---

¹³ Compagnon, *Antimodernisti*, 23.

¹⁴ Alan. S. Kahan, „Liberalism’s Back to the Future Moment,“ *Princeton University Press*. <https://press.princeton.edu/ideas/liberalisms-back-to-the-future-moment> (pristupljeno 13. lipnja 2024.) Citate iz stranih publikacija (navedenih u referencama kao izdanja na engleskom jeziku) preveo je autor ovog rada.

¹⁵ Ellen Meiksins Wood, *The Origin of Capitalism* (London/New York: Verso, 2017).

¹⁶ David Harvey, *Kratka povijest neoliberalizma* (Zagreb: VBZ, 2014).

¹⁷ Naomi Klein, *Doktrina šoka* (Zagreb: VBZ, 2008).

Takvo stanje u literaturi uvelike daje na relevantnosti rekonstrukciji koncepcija liberalne kritike antimodernizma, odnosno izoliranju onih neekonomskih, kulturnih uvida koje su dali eminentni liberalni intelektualni poput Misesa i Hayeka, koje se često ubraja u ekonomiste. S druge pak strane, poznat je pristup u znanosti (ponajviše u sociologiji kulture) da se ekonomska problematika tumači putem kulturnih pitanja.¹⁹ Stoga, pothvat iz ovog rada, koliko god je poprilično pomicanje fokusa postojeće paradigme, nije do kraja usamljen.

Termin antimodernizma nužno podrazumijeva prvotnu definiciju termina modernizam. Imajući na umu Kravarovu definiciju modernosti, može se učiniti da Antoine Compagnon uvodi popriličnu zbrku kada piše da su „antimoderni u isti mah i moderni.“²⁰ Jürgen Habermas razriješio je to na način na postoji kulturni modernizam, nastao nakon 18. stoljeća s projektom prosvjetiteljstva, te estetski modernizam, pokret u umjetnosti koji je poznat kao pluralizam negacija realističke poetike, poznat od Charlesa Baudelairea pa preko avangarde skroz do postmodernizma 1970-ih godina.²¹ Taj estetski modernizam ustvari je kritika kulturne modernosti, odnosno liberalne demokracije i kapitalističke ekonomije.²²

To znači da bi se u tom slučaju modernizam (kulturni dakako) i liberalizam mogli shvatiti kao sinonimi. Svakako, vrlo je legitimno tumačiti i marksizam kao oblik modernizma, no za potrebe ovog rada to se neće razmatrati, jer liberali grade svoju teoriju na antimodernoj prirodi marksizma, kao također jednog kolektivism koji je usmjeren protiv liberalnog individualizma. Individualizam, kao produkt anglosaksonske podvrste prosvjetiteljstva,²³

---

¹⁸ Povijesni prikaz ove krize, povodom njezine desete obljetnice, dao je Adam Tooze, *Crashed: How a Decade of Financial Crisis Changed the World* (New York: Viking, 2018).

¹⁹ Najpoznatiji primjer pristupa su Daron Acemoglu, James Robinson. *Why Nations Fail*. (New York: Crown Publishers, 2012).

²⁰ Compagnon, *Antimodernisti*, 5.

²¹ Jürgen Habermas, Seyla Ben-Habib, „Modernity versus Postmodernity,“ *New German Critique* 22, (1981): 3-14

²² Naime, to se s književnoteorijske strane može objasniti putem dihotomije izraza i sadržaja. Dakle, prema književnom izrazu, estetski modernisti nedvojbeno su moderni, no ideološki sadržaj njihovog djela jest antimoderan. Jasnu formulaciju iznosi Radoslav Katičić u članku o književnim i neknjiževnim tekstovima kada inzistira na razlikovanju izraza i sadržaja, on to naziva „ostvarenje sadržaja jezične postave.“ Radoslav Katičić, „Ima li književnih i neknjiževnih tekstova?“ u *Uvod u književnost: teorija, metodologija* ur. Zdenko Škreb, Ante Stamać (Zagreb: Nakladni zavod Globus, 1998), 119-120.

²³ Ovaj rad uzima teoriju o policentričnom prosvjetiteljstvu koja, pojednostavljeno govoreći, nalazi dva centra prosvjetiteljstva – ono anglosaksonskog kulturnog kruga (koje će iznjedrili moderni liberalizam) i europskog

temeljna je filozofska koncepcija liberalizma koja polazi od prvenstva pojedinačne osobe te je suprotstavljen kolektivizmu kao svjetonazoru koji društvenu skupinu gledaju kao osnov zajednice.

To dovodi ovu problematiku i do termina socijalizma. Ovaj rad pokazuje kako je marksizam, kao najpoznatija kolektivistička ideja, samo jedan od mnogih podvrsta vrlo nijansirane (i ponekad sukobljene) socijalističke intelektualne tradicije.

Joseph De Maistre – temelji antimodernizma u Francuskoj revoluciji

Isaiah Berlin autor je eseja pod nazivom „Joseph de Maistre and the Origins of Fascism“.²⁴ U tom eseju Berlin razmatra ključnog intelektualca reakcionarne političke misli, Josepha de Maistrea (1753. – 1821.), na mnogo drukčiji način od uobičajenih interpretacija. Navodeći kratku povijest nastanka tih interpretacija u kojima se o de Maistreu pisalo vrlo negativno, govorilo se da je zastario te da se njegovi radovi „smatraju više zanimljivima, negoli važnima, posljednji očajnički pokušaj feudalizma i mračnog doba da se odupru maršu napretka.“²⁵ Iako priznaje da je de Maistre imao vrlo nazadne ideje za razliku od svojih suvremenika na političkom centru i ljevici, Berlinova teza je kako će se de Maistreove ideje vratiti na velika vrata u 20. stoljeću kao fašizam. Svjestan ove paradoksalne tvrdnje, Berlinov esej dalje ide u argumentaciju.²⁶

Ipak, između Edmunda Burkea (1729. – 1797.) i de Maistrea Berlin nalazi stanovite razlike. Tvrdi kako je de Maistre bio opsjednut nasiljem, ubijanjem i užasnom vizijom života. To nije konzervativizam Burkea koji se temelji na stabilnom društvenom ugovoru,²⁷ nego je otvoreni poziv na nasilje:

---

kontinentalnog kulturnog kruga (koje će iznjedriti moderni socijalizam), gdje će se posebno odviti sukob s protivnicima revolucionarnog terora u Francuskoj – konzervativcima koji žele očuvanje postojećeg modela upravljanja, te reakcionarima koji nasilno žele povratiti mnoge institucije starog režima. Mark Hulliung, *Enlightenment in Scotland and France: Studies in Political Thought* (Routledge, 2019).

²⁴ Isaiah Berlin, *The Crooked Timber of Humanity* (Princeton: Princeton University Press, 1990).

²⁵ Ibid, 95.

²⁶ Ibid, 96.

²⁷ Berlin je Burkeov konzervativizam opisao kao oprezan, niti teokratski niti apsolutistički te strukturno ahistorijski, pozivajući se na konzervativnu ideju očuvanja starih postojećih praksi neovisno o društvenim mijenama. Ibid, 129, 150, 155.

*To nije ni kvijetizam ni konzervativizam, ni slijepa vjera u status quo, niti samo mračnjaštvo klerikalaca i svećenika. Ima sličnosti s paranoičnim svijetom modernog fašizma, kojeg je zapanjujuće pronaći tako rano u devetnaestom stoljeću.*²⁸

Berlin nastavlja i piše kako de Maistre smatra da su svi ustavi zapravo znaci umanjivanja i negacije božje vladavine. Također, de Maistre je bio užasnut znanstvenom metodom i nije smatrao da je ona put u saznavanje istine. U svom djelu donosi čak i pohvalu krvniku, plastično i sadistički opisujući taj posao kao središnji za očuvanje zajednice, Berlinovim riječima „više zastrašujuće pojavnosti od kralja, svećenika ili generala: to je Krvnik.“ Ovaj teokratski princip logički bi značio kako nijedan ustav nije dobar. Prema Berlinu, Burke se s ovim nikako ne bi složio.²⁹

Upravo se ovdje vidi temeljno razlikovanje između političkih pozicija konzervativne i reakcionarne ideologije, odnosno, preneseno u suvremene okvire, između konzervativizma i radikalne desnice.³⁰ Dok je konzervativizam očuvanje postojećeg poretka - kakvog god, ali postojećeg – reakcionarstvo poduzima promjene. Stoga, vrlo je opravdano nazivati ga i kontrarevolucionarnom pozicijom. Ovo razgraničenje bit će vrlo važno kasnije u radu kada se bude razmatrala međuratna njemačka tradicija konzervativne revolucije.

Berlin tvrdi kako de Maistreovo opravdanje za ovaj teokratski teror ide u smjeru da snažan politički autoritet na taj način čuva zajednicu na pravom putu kojeg je zadao njihov tvorac, tvorac prirodnog poretka i hijerarhije. De Maistreovi neprijatelji su, piše Berlin, isti oni koje će fašizam u svojoj propagandi označiti kao neprijatelje režima i poretka:

A tko je neprijatelj? Svi oni koji bacaju prašinu u oči narodu ili žele srušiti utvrđeni poredak. Maistre ih naziva "la secte". Oni su ometači i saboteri. Protestantima i jansenistima on sada dodaje deiste i ateiste, masone i znanstvenike, demokrate, jakobince, liberale, utilitariste, antiklerikalce, egalitariste, perfekcionista, materijaliste, idealiste, pravnike, novinare, svjetovne reformatore i intelektualce svih vrsta; svi oni koji se pozivaju na apstraktna načela, koji vjeruju individualnom razumu ili individualnoj savjesti; vjernici u individualnu slobodu ili racionalnu organizaciju

---

²⁸ Ibid, 113.

²⁹ Ibid, 114-117.

³⁰ O politikama reakcionarne ideje i njezinom razvoju do suvremenog doba pisao je Mark Lilla, *The Shipwrecked Mind: On Political Reaction* (New York: New York Review of Books, 2016).

*društva, reformatori i revolucionari: oni su neprijatelji ustaljenog poretka i moraju se iskorijeniti pod svaku cijenu. Ovo je "la secte" i nikad ne spava, vječno buši iznutra.*³¹

De Maistre je tvrdio kako ništa racionalno ne može opstati, jer je racionalizam osobina čovjeka. S druge strane, ono što je iracionalno, misteriozno i skriveno opstaje i može politički preživjeti. Prema njegovoj logici, ono što izumi čovjek, čovjek može uništiti, dok je iracionalizam nadljudska (božanska) kategorija.³² U tom smislu, odgovornost za učinjeno nije na individualcu (koji kao pojedinac može biti nevin), već na kolektivu koji nosi teret krivnje pada u grijeh.³³

Ipak, Berlin tu počinje dovoditi u vezu naizgled nespojivo. Iako nema sumnje, on će reći, da je de Maistre žestoko osporavao Jeana Jacquesa Rousseaua (1712.-1778.),³⁴ Berlin naznačuje kako postoje interpretacije prema kojima ova dva francuska filozofa imaju dodirnih točaka. Prvo, Berlin piše:

*Poput Burkea, pod čijim je bio utjecajem, a možda i poput Rousseaua (prema nekim interpretacijama), Maistre vjeruje da društva imaju opću dušu, istinsko moralno jedinstvo, po kojem su oblikovana.*³⁵

Ovo je potpuno izvrtanje koncepta društvenog ugovora prema kojem „čovjek mora predati – a ne samo iznajmiti – samog sebe.“³⁶ Drugim riječima, ugovor nije dogovor dvije strane, vladara-suverena i naroda, gdje svatko ima svoja prava i obveze, već je država ta koja je najvažnija, a narod joj je podređen. Berlin tu tvrdi kako je to zapravo vrlo ekstreman stav o autoritarizmu čak i za de Maistreove suvremenike, te da se s tim idejama „brzo primičemo svjetovima njemačkih ultra-nacionalista, neprijatelja prosvjetiteljstva, Nietzschea, Sorela i Pareta, D. H. Lawrencea i Knuta Hamsuna, Maurrasa, d'Annunzija, *Blut und Bodena*, vrlo udaljeno od tradicionalnog autoritarizma.“³⁷ Ova ideja pesimizma kod de Maistrea je, prema

---

³¹ Berlin, *The Crooked Timber*, 119.

³² Ibid, 122.

³³ Ibid, 138, 125.

³⁴ Berlin upozorava i na de Maistreova razmatranja tzv. „primitivnih jezika“ gdje on tvrdi da oni pokazuju „koliko duboko čovjek može pasti“ te da nemaju „snagu i ljepotu“. Ibid, 133.

³⁵ Ibid.

³⁶ Ibid 126.

³⁷ Ibid.

Berlinu, „srce totalitarizama, podjednako lijevih i desnih, iz našeg strašnog stoljeća.“³⁸ Taj pesimizam nije bio onakav kao kod romantičarskih književnika, odnosno svijet mu nije bio kaotičan i nepravedan, već upravo onakav kakav mora biti jer se uzdao u božji plan.³⁹

Za de Maistre je glavna vrлина moć, a ne racionalnost. Bliskost ovog teokrata i radikalne ljevice Berlin naznačuje na još nekoliko mjesta, pa tako i ovdje kada ga dovodi u vezu s Jakobincima jer oni su ti koji su zaustavili kaos i donijeli red te kažnjavanje:

*Jakobinci i Napoleon možda jesu zločinci, tirani, ali oni posjeduju moć, predstavljaju autoritet, zahtijevaju poslušnost, prije svega kažnjavaju i time obuzdavaju centrifugalne tendencije slabih i pogrešivih ljudi. [...] Revolucija – najgore od zla – po sebi je božanski proces, poslan da kazni zloću i odbaci našu palu prirodu patnjom (podsjećamo se na teološko tumačenje poraza Francuske od strane Petaina i njegovih pristaša 1940.), misteriozna je kao i sve druge velike povijesne sile, tako da 'nisu ljudi ti koji upravljaju revolucijom, revolucija je ta koja ih koristi'. '[...] Ovo snažno čudovište [Robespierre, op. a.], opijeno krvlju i uspjehom, ova zastrašujuća pojava, bila je ujedno strašna kazna poslana francuskim muškarcima i jedini način da se Francuska spasi.'*⁴⁰

Ovakvo razumijevanje povijesti, prema kojem se „monarhistička Francuska može spasiti samo od strane Jakobinaca“,⁴¹ Berlin uspoređuje s dijalektikom povijesnog razvoja Georga Wilhelma Friedricha Hegela (1770. – 1831.).⁴² Ovu naklonjenost i misaoni spoj nespojivog Berlin razrješava nazivajući ga političkim realinom, ali i zaoštrava dajući mu epitet „rojalističkog Jakobinca“.⁴³

Berlin se u završnom dijelu eseja bavi recepcijom ideja Josepha de Maistre nakon njegove smrti i još snažnije ulazi baš u ovu paradigmu. Tvrdi kako su vođe škole Saint-Simona pokušavali pomiriti nepomirljivo – De Maistre i Voltairea.⁴⁴ Kao što je naznačio neke

---

³⁸ Ibid, 127.

³⁹ Ibid 137.

⁴⁰ Ibid, 146, 148.

⁴¹ Ibid 167.

⁴² Ibid, 149. Hegela će Berlin spominjati vrlo rijetko, njegovo shvaćanje povijesti kao teleologije će više biti objekt kritike kod Karla Poppera.

⁴³ Ibid, 156.

⁴⁴ Ibid, 158.

sličnosti između de Maistrea i Rousseaua, zanimljivo je kako naznačuje recepciju francuskog reacionara i, ni manje ni više, Henrija de Saint-Simona (1760. – 1825.):

Saint-simonisti⁴⁵ možda ipak nisu bili toliko paradoksalni; a divljenje njihovog utemeljitelja Maistreu, koje se činilo tako čudnim liberalima i socijalistima koje je Saint-Simon inspirirao, temelji se na istinskoj sklonosti.⁴⁶

Berlin kaže da je de Maistre definitivno reacionar, kao i da je napadao određene ideje još snažnije od „samozvanih progresivaca.“⁴⁷ Time Berlin najapstraktnije ocrtava dvije antiindividualističke ideologije koje zajedno nastupaju protiv liberalne demokracije i slobodnog tržišta. Drugim riječima, postoje dvije podvrste antimodernizma:

Koliko god mu je oko bilo oštro, čak je i on jedva mogao predvidjeti da će doći dan kada će se tehnički resursi znanosti spojiti s onima ne razuma, već nerazuma, da će se liberalizam suočiti s dva neprijatelja umjesto s jednim — despotizmom racionalne znanstvene organizacije s jedne strane, i silama antiracionalne, mistične netrpeljivosti s druge - i da će se te dvije sile, koje slave Voltaireovi i Maistreovi sljedbenici, spojiti u onom istom savezu koji je Saint-Simon prorekao s takvim žarkim i pogrešnim optimizmom.⁴⁸

Intelektualna prožimanja ranog kolektivizma

Koliko je tvrdnja o toj trojnoj sličnosti znanstveno relevantna, pokazuje pogled na stručnu literaturu. Postoje autori koji razdvajaju Burkeov i de Maistreov konzervativizam,⁴⁹ kao i oni koji ističu njihovu sličnost i inherentnu opasnost konzervativne ideje.⁵⁰

---

⁴⁵ Pravopisna norma oko tog naziva nije suglasna, stoga se u ovom radu uzima prevedenica *saint-simonisti*, koju je koristio Predrag Vranicki.

⁴⁶ Berlin u tom ključu interpretira Orwellovu noćnu moru, da je „direktno srodna vizijama istodobno i od de Maistrea i od Saint-Simona.“ Ibid, 160.

⁴⁷ Ibid, 172.

⁴⁸ Ibid 173.

⁴⁹ Prvenstvo Burkea ističe Jesse Norman, *Edmund Burke: The First Conservative* (New York: Basic Books, 2013), dok na fluidnosti inzistira Edmund Fawcett, *Conservatism: The Fight for a Tradition* (Princeton University Press, 2020), 3., a mnogo blažu interpretaciju de Maistrea nudi Owen Bradley, *A Modern Maistre: The Social and Political Thought of Joseph de Maistre* (Lincoln: University of Nebraska Press, 1999).

⁵⁰ Corey Robin, *The Reactionary Mind: Conservatism from Edmund Burke to Sarah Palin* (New York: Oxford University Press, 2011), 43.

Što se tiče sličnosti s Rousseauom, tu poveznica postaje zanimljivija. Teoretičar Graeme Garrard u svom članku tvrdi kako su između De Maistrea i Rousseaua postojale ključne dodirne točke te da su se slagali po pitanju kritike prosvjetiteljstva.⁵¹

S Henrijem Saint-Simonom de Maistre je bio također povezan. Analizirajući različite politike povijesti u političkoj konstelaciji Francuske, Carolina Armenteros tvrdi da je taj spoj svekoliko neočekivan, no ono po čemu jesu bili slični je u gledanju na povijesni razvoj. Ona piše kako su „obojuca interpretirali srednjovjekovlje kao razdoblje socijalne integracije, a modernost kao razdoblje nestabilnosti (eng. *disorder*) koje je počelo s protestantizmom i kulminiralo u Francuskoj revoluciji.“⁵² Također, obje koncepcije su se zalagale na obnovu (eng. *rejuvenation*) religije te autorica u tom smislu navodi Saint-Simonovu ideju novog kršćanstva.⁵³ Iako je poznato da de Maistre nije čitao Saint-Simona, obrnuto je bio slučaj. Saint-Simon je bio „živo zainteresiran za rani konzervativizam“⁵⁴, a sličnosti koje bi proizlazile iz usporednog čitanja djela oba intelektualca su „prevelike da bi bile slučajne.“⁵⁵ Do 1830-ih godina, primjećuje se kako su se kod tradicionalista, socijalista i pozitivista spojile ideje de Maistrea i Saint-Simona, i to one ideje koje se tiču povijesnog razvoja. „Sigurno je“, piše Armenteros, „da je Maistre napredovao među svim tim različitim školama mišljenja jer je on povijest pretvorio u mjesto moralne obnove i zazivao je zemaljsko nebo solidarnosti i mira.“⁵⁶ Također, drugi ključan intelektualac koji se ovdje spominje kao neka vrsta kritike, ali i nastavka učenja Saint-Simona je Auguste Comte (1798. – 1857.). Prema

---

⁵¹ Graeme Garrard, “Rousseau, Maistre, and the Counter-Enlightenment,” *History of Political Thought* 1/15 (1994): 99, 120.

⁵² Carolina Armenteros, *The French Idea of History: Joseph de Maistre and his Heirs* (Ithaca, London: Cornell University Press, 2011), 16.

⁵³ „Novo kršćanstvo“ je naslov Saint-Simonovog teksta iz 1825. godine. U svojoj kritici Saint-Simona, Hayeku će taj tekst također biti vrlo važan i tu će poentirati na teološko-mistične elemente tog filozofskog sustava. Hayek, *The Counter-Revolution of Science*, 141.

Također, Zoran Kravar piše o kršćanstvu kao komponenti antimodernizma i navodi kako su se antimodernisti na kršćanstvo nadovezivali više iz sentimenta, nego kao iz službene doktrine. Iako kao primjer navodi Novalisa, Kravarov uvid se može proširiti i na šire tradicije od njemačkog antimodernizma. Kravar, *Antimodernizam*, 13-15.

⁵⁴ Armenteros, *The French Idea of History*, 16.

⁵⁵ Ibid, 17.

⁵⁶ Ibid.

njegovoj intelektualnoj biografiji, on je vrlo cijenio de Maistre te je njegovo čitanje pojačalo Comteovo neprijateljstvo prema liberalizmu.⁵⁷

Sciјentizam – zloporaba razuma

Onako kako je Isaiah Berlin određivao de Maistre kao prvog inspiratora totalitarizma i fašizma, tako je drugi liberalni teoretičar pisao o Saint-Simonu i Augusteu Comteu. Riječ je o Friedrichu von Hayeku koji je svoja ključna djela o toj tematici pisao tijekom Drugog svjetskog rata. Riječima Hayekovih biografa, njegov doprinos ratnim ciljevima zapadnih saveznika bio je intelektualan. Rat je proveo u Britaniji sakupljajući izvore i literaturu te promišljajući temu potonuća europske civilizacije u totalitarizam⁵⁸ i izbijanja najužasnijeg rata u povijesti čovječanstva. Drugim riječima, njegov cilj je bio promisliti i pokazati kako su se u europsku kulturu primile ideje kolektivizma i skepse prema individualnoj slobodi, kako su nacionalni pokreti 19. stoljeća postali ekstremistički i ksenofobni te što je dovelo do raspada međunarodnog poretka i globalnog mira. Taj njegov projekt imao je radni naslov *Zloporaba razuma* (eng. *Abuse of Reason*). Nije poznat točan razlog zašto je projekt ostao nedovršen, no ono što jest ostalo od njega su knjige *Put u ropstvo* iz 1944. godine,⁵⁹ koja se više bavi suvremenim događanjima na politološkim i povijesnim temeljima, te *The Counter-Revolution of Science* iz 1952. godine,⁶⁰ koja je bavi istom temom iz perspektive povijesti znanosti, no riječ je zapravo o zborniku srodnih tekstova koje je Hayek objavljivao u časopisu *Economica* tijekom rata,⁶¹ što govori da su te dvije knjige nastajale istovremeno te se jednu ne može cjelovito razumjeti bez druge.⁶²

---

⁵⁷ Mary Pickering, *Auguste Comte: An Intellectual Biography, Volume 1*. (Cambridge University Press, 1993.), 263, 262.

⁵⁸ Hayekovo (te Misesovo i Popperovo) shvaćanje totalitarizma dio je kronološko-ideološkog ambijenta u kojem je djelovao. Naime, tumačilo se da su fašizam, nacizam i komunizam podvrste totalitarizma. Taj pristup je hladnoratovska konstrukcija koju se od 1960-ih kritiziralo. Kritičari su ukazivali da se, osim proučavanja represivnog sustava i monopola vlasti, treba fokusirati i na razliku u „socijalnoj dinamici i ciljevima“ režima. Robert O. Paxton, *Anatomija fašizma* (Zagreb: Tim Press, 2012), 218-220.

⁵⁹ Friedrich August von Hayek, *Put u ropstvo* (Zagreb: Kruzak, 2001).

⁶⁰ Friedrich August von Hayek, *The Counter-Revolution of Science* (Illinois: The Free Press, 1952).

⁶¹ Bruce Caldwell, Hansjoerg Klausinger. *Hayek: A Life, 1899-1950*. (The University of Chicago Press, 2022), 357, 485.

⁶² Ibid, 542, 543, 547, 562.

Odmah na početku, Hayek postavlja svoju tezu:

Barem dvadeset i pet godina prije no što je sablast totalitarizma postala zbiljskom prijetnjom, mi smo postupno napuštali osnovne ideje na kojima je izgrađena europska civilizacija. [...] Sve brže napuštamo stavove Cobdena i Brighta, Adama Smitha i Humea, ili čak Lockeja i Milтона; napuštamo, također i jednu od najistaknutijih značajki zapadnjačke civilizacije izraslu iz temelja što su ih postavili kršćanstvo, Grci i Rimljani. Postupno napuštamo ne samo liberalizam devetnaestoga i osamnaestoga stoljeća nego i osnovni individualizam što ga baštinimo od Erazma i Montaignea, Cicerona i Tacita, Perikla i Tukidida. Nacistički vođa, koji je nacionalsocijalističku revoluciju opisao kao proturenesansu, izrekao je veću istinu no što je vjerojatno i sam znao.⁶³

Uzroke strmoglavog pada popularnosti liberalizma Hayek pronalazi u *fin-de-siècle* razdoblju te predbacuje prethodnoj generaciji liberala da su se previše čvrsto držali *laissez faire* doktrine (koliko god to možda i bilo nužno za te okolnosti). Paradoksalno, zbog samog uspjeha liberalizma koji je razotkrio određene probleme, došlo je do jednostavnog formiranja njegove kritike te njezine popularizacije.⁶⁴ Hayek je tvrdio kako je u međuratnom razdoblju „socijalizam zamijenio liberalizam kao nauk uz koji pristaje velika većina naprednih ljudi.“⁶⁵ Vrlo važno, za njega je Francuska revolucija bila liberalna revolucija, a rani francuski socijalisti bili su joj neprijatelji, odnosno reakcionarni koji su bili vrlo autoritarni. Na tom mjestu, Hayek napada Hernija de Saint-Simona:

Danas se rijetki sjećaju da je socijalizam u početku bio otvoreno autoritaran. Francuski pisci, koji su postavili temelje modernog socijalizma, uopće nisu sumnjali u to da se njihove ideje mogu ostvariti samo uz pomoć diktatorske vlasti. [...] prvi moderni planer, Saint-Simon, čak je govorio da će se one koji se ne budu podčinjavali odborima za planiranje, što ih je on predlagao, „tretirati kao stoku“.⁶⁶

To što Francusku revoluciju smatra liberalnom, slično je koncepciji Isaiaha Berlina koji je također tako određuje, navodeći da su liberali predbacivali jakobincima da su svojim

---

⁶³ Hayek, *Put u ropstvo*, 51.

⁶⁴ Ibid, 55-56.

⁶⁵ Ibid, 59.

⁶⁶ Ibid.

fanatizmom izdali njezine ideale.⁶⁷ Kada je već riječ o razumijevanju revolucije, važno je to problematizirati. Ova politička tektonika, po kojoj je socijalizam nužno autoritaran, mijenja se 1848. kada nakon revolucija socijalizam ulazi u „savezništvo sa snagama slobode“⁶⁸ te prihvaća demokratski okvir. Ipak, za „demokratski socijalizam“⁶⁹ i dalje su postojale sumnje da je zadržao autoritarnu narav, odnosno Hayek tvrdi, pozivajući se na Tocquevillea, da demokracija nije kompatibilna sa socijalizmom.⁷⁰ Taj stav o postanku ideoloških sustava i njihovim kasnijim savezništvima vrlo je različit u marksističkoj historiografiji pa će tako Eric Hobsbawm definirati modernu povijest kao rezultat dvojne revolucije – industrijske u Britaniji te političke u Francuskoj.⁷¹ Revolucionarni val 1848. godine tumači pak kao poraz radničkih masa zbog nevoljkosti buržoazije da preuzme upravljanje državama. Štoviše, prema Hobsbawmu, dolazi do svojevrstnog liberalno-aristokratskog saveza u Francuskoj Napoleona III., Britanskom Carstvu te Pruskoj.⁷² Upravo će situacija u Pruskom, a kasnije Njemačkom Carstvu biti ono ključno na čemu će Mises, koji će se razmatrati kasnije u radu, i dakako Hayek graditi svoju kritiku totalitarizma i njegove poveznice s antimodernizmom. Hayek tvrdi da su antimoderne tendencije postojale u cijeloj Europi te da Njemačka nije bila izuzetak, ali:

Doktrine kojima su se rukovodili vladajući elementi u Njemačkoj, za protekle generacije, nisu se protivile socijalizmu u marksizmu, već liberalnim elementima u njemu, njegovu internacionalizmu i njegovoj demokraciji. I usporedo s time što je sve jasnije postajalo da upravo ti elementi postavljaju prepreke ostvarenju socijalizma, socijalisti s ljevice sve su se više približavali socijalistima s desnice. Sve što je u

---

⁶⁷ O utjecaju Američke revolucije i revolucija u Europi vidi u Jonathan Israel, *The Expanding Blaze: How the American Revolution Ignited the World, 1775-1848* (Princeton: Princeton University Press, 2017).

⁶⁸ Hayek, *Put u ropstvo*, 59.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Ibid, 59, 60.

⁷¹ Eric Hobsbawm, *The Age of Revolution: 1789-1848* (London: Abacus, 1988). Postoje, doduše, i druge interpretacije za koju je izdvojiti onu prema kojoj je ishodište moderne u buržoaskom predindustrijskom temelju, odnosno u fokusu su Deklaracija nezavisnosti SAD-a i Ustav (1776., 1787.), Deklaracija o pravima čovjeka i građanina (1789.) te Francusko ukidanje robovlasništva u kolonijama (1794.). Jürgen Osterhammel, *The Transformation of the World: A Global History of the Nineteenth Century*. (Princeton University Press, 2014), 542, 543.

⁷² Eric Hobsbawm, *The Age of Capital: 1848-1875* (London: Abacus, 1988).

*Njemačkoj bilo liberalno protjerani su ujedinjenje antikapitalističkih snaga desnice i ljevice i fuzija radikalnog i konzervativnog socijalizma.*⁷³

Što se tiče Saint-Simona, Hayek ga dalje u *Putu u ropstvo* ne problematizira, već u fusnoti ukazuje na svoje radove u časopisima koji su okupljeni u drugoj knjizi - *The Counter-Revolution of Science*.⁷⁴

Određenje pojma scijentizam

Hayekov glavni problem kojeg razmatra jest - što kada znanost, koja je svakako produkt progresivne revolucije u modernizaciji svijeta, postane kontrarevolucionarna? Znanstvenik, konstatira Hayek, se bavi objektivnim činjenicama koje su neovisne o tome što ljudi o njima mislili.⁷⁵ To ljudsko mišljenje, odnosno problematika ljudskog uma, ipak je prema Hayeku donekle odgovorno. Naime, „ovdje nije pitanje koliko čovjekova slika vanjskog svijeta odgovara činjenicama, već kako čovjek svojim djelovanjem, određenim pogledima i pojmovima koje posjeduje, gradi drugi svijet čiji dio postaje pojedinac.“⁷⁶ Tu problematiku ljudskog djelovanja, odnosno ljudske akcije,⁷⁷ Hayek određuje kao objekt proučavanja društvenih znanosti, odnosno znanosti o moralu⁷⁸ i tu nastaje problem. Ono što su za društvenog znanstvenika činjenice ustvari su mišljenja drugih ljudi. Drugim riječima, društveni znanstvenik se znanstveno bavi onime što su mislili drugi ljudi i onime kako i zašto su djelovali. Utoliko, prema Hayeku, objekti društvenih znanosti jesu u neku ruku subjektivni. On tako razlikuje „objektivistički pristup prirodnih znanosti“ i „subjektivistički pristup društvenih znanosti“, ali to ne znači da su objekti društvenih znanosti ništa manje empirijski od objekata prirodnih znanosti.⁷⁹ Prije nego što prijeđe na ključan problem sa shvaćanjem povijesti, i prije nego što kao glavnog odgovornog istakne Henrija de Saint-Simona, Hayek navodi na koji su se način načela klasifikacije, regularnosti (u smislu ponovljivosti

---

⁷³ Hayek, *Put u ropstvo*, 175, 176.

⁷⁴ Ibid, 56.

⁷⁵ Hayek, *The Counter-Revolution of Science*, 23.

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Sintagma „ljudska akcija“ vrlo je česta u filozofskim i znanstvenim tekstovima liberala o društvu. Za popularizaciju ovog pojma najzaslužniji je Ludwig von Mises, *Human Action: A Treatise on Economics* (New Haven: Yale University Press, 1949).

⁷⁸ U izvorniku stoji sintagma „moral sciences“, što se misli, gledano unutar filozofije, na etiku, a onda i političku filozofiju. Hayek, *The Counter-Revolution of Science*, 26.

⁷⁹ Ibid, 28.

eksperimenta) i teorijskog objašnjenja, koja su nužna u prirodnim znanostima, prenijela u društvene znanosti, tako omogućujući kolektivizam. Kolektivizam će pak biti politički jako upotrebljavan u sklopu ideologije.

To je zato jer kada govori o „scijentističkoj povijesti“,⁸⁰ ona mu je istoznačna s historicizmom.⁸¹ Zadatak historicizma je pronaći „empirijsku bazu za teoriju povijesti ili [...] filozofiju povijesti, te ustanoviti nužnu sukcesiju određenih 'stadija', 'faza', 'sistema' ili 'stilova', koji se međusobno slijede u povijesnom razvoju.“⁸²

Hayek i koncepcija dva individualizma

Nakon teorijskih uvida o metodologijama prirodnih i društvenih znanosti, Hayeku to otvara mogućnost jasnijeg uokvirivanja ovih problema pri kritici intelektualaca francuske povijesti, odnosno objašnjavanja neprijatelja političkog i ekonomskog liberalizma iz razdoblja oko Francuske revolucije. Osim *The Counter-Revolution of Science*, Hayek će se na ponešto drukčiji način, a opet komplementarno, baviti i u eseju *Individualism: True and False*.⁸³ Uz pojam znanosti, Hayek će rabiti mnogo i apstraktnije pojmove, a to su razum i individualizam.

---

⁸⁰ Ibid, 73.

⁸¹ Ovo pitanje metoda u filozofiji znanosti vrlo je plodno za rasprave u domeni epistemologije. Ovdje je korisno ukazati na članak kojeg je 2014. godine u zborniku napisao Roger Scruton, inače vrlo važno ime britanskog konzervativizma. On u tekstu navodi kako je ta rasprava i dalje aktualna, a kao jednu od epizoda spominje na tzv. *Methodenstreit* s kraja 19. stoljeća. Roger Scruton, „Scientism and the Humanities.“ u *Scientism: The New Orthodoxy*, ur. Richard Williams, Daniel Robinson (London, Bloomsbury Academic, 2015), 132.

Methodenstreit je ovdje izrazito važan jer je riječ o sukobu između dvaju gledanja na ekonomsku znanost – teorijski i povijesno. Teorijski pristup zastupao je Carl Menger, utemeljitelj austrijske ekonomske škole (na koju su se izravno nadovezali Mises i Hayek), a povijesni pristup zastupao je Gustav Schmoller. Njemačka povijesna škola predbacivala je Austrijancima da njihovi uvidi nemaju empiriju, da nisu realni i zato su im metode nestabilne, a Austrijanci su uzvraćali da povijesne teorije ne mogu pronaći validne zakone i odnose te da samo mogu opisati fenomene. To su početna polazišta koja će dovesti do ovakve Hayekove (ali i Misesove i Popperove) definicije i kritike scijentizma i teleološkog pogleda na povijest. Za pregled sučeljenih pozicija u *Methodenstreitu* vidi Marek Louzek, “The Battle of Methods in Economics: The Classical Methodenstreit—Menger vs. Schmoller,” *American Journal of Economics and Sociology* 2/70 (2011): 439–463.

⁸² Hayek, *The Counter-Revolution of Science*, 73. Sličnu definiciju historicizma dat će Karl Popper, *Bijeda historicizma* (Zagreb: Kruzak, 1996).

⁸³ Friedrich August von Hayek, *Individualism: True and False* (Dublin/Oxford: Hodges, Figgis & Co./B. H. Blackwell, 1946).

Priznaje kako „nedostatak intelektualne i moralne orijentacije“⁸⁴ njegovog vremena jest povezan s padom religioznosti, ali ne podržava obnovu crkvenog autoriteta iz prošlih razdoblja jer to nije način na kojem se mora temeljiti općenitiji moralni princip, koji mora biti mnogo uključiviji od vjere.⁸⁵ Hayek zato razlikuje dvije etičko-političke paradigme – prvu će nazvati istinskim individualizmom, a drugu lažnim individualizmom.

Ovaj prvi, „istinski“, on određuje oko intelektualaca poput Johna Lockeja, Bernarda Mandevillea, Davida Humea, u punom opsegu kod Josiah Tuckera, Adama Fergusona i Adama Smitha, „i kod njihovog velikog suvremenika Edmunda Burkea – čovjeka o kojem je Smith rekao da je on jedini čovjek kojeg poznaje, a koji razmišlja o ekonomskim pitanjima identično kao on.“⁸⁶ Postavljanje Burkea zajedno s Lockeom i Smithom može govoriti o srodnosti anglosaksonskog konzervativizma i liberalizma, barem po ekonomskim pitanjima, no taj aspekt se može dalje problematizirati i nipošto nije jednostavan. Drugi tip individualizma je mnogo zanimljiviji što se tiče predstavnika. Hayek ih određuje kao kontinentalne pisce⁸⁷ i tu uvrštava enciklopediste, Rousseaua i zagovornike fiziokratizma. Ishodišni intelektualac ovog drugog tipa individualizma je za Hayeka René Descartes, odnosno ideja kartezijskog racionalizma.⁸⁸ Taj će se racionalizam razviti u socijalizam i kolektivism, odnosno on „mora vjerojatno biti izvor modernog socijalizma, jednako važan kao propisne kolektivističke teorije.“⁸⁹ To znači da su prema Hayeku postojala dva izvora kolektivizma. U fusnoti na koju se poziva na toj stranici ne navodi ništa sličnog, već ističe kako se nadovezuje na istraživanja Carla Mengera, no važno je zapamtiti tu dvojnost, jer se to jasno slaže u koncepciju gdje je njemačka komponenta (s romantičarima i Hegelom) drugo snažno ishodište kolektivizma uz francuski kulturni krug. Tu koncepciju će Hayek više razraditi u *The Counter-Revolution of Science*.

---

⁸⁴ Hayek, *Individualism*, 4.

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ Hayek, *Individualism*, 6.

⁸⁷ Ovo određenje po pitanju individualizma valja u mnogome razlikovati od onoga što se poznaje kao kontinentalna filozofija usporedno s analitičkom filozofijom. Dovoljno je podsjetiti na plodnu tradiciju analitičkog marksizma koju je 1978. godine uzdignuo Gerald A Cohen, *Karl Marx's Theory of History: A Defence* (Princeton University Press, 2000).

⁸⁸ Zanimljivo je kako Stephen Hicks, pripadnik mnogo radikalnije struje liberalizma, objektivizma Ayn Rand, kada kritizira postmodernizam, ne vidi nikakav problem kod Descartesa, štoviše stavlja ga u istu skupinu s Lockeom. Stephen Hicks, *Explaining Postmodernism* (Tempe/New Berlin: Scolargy Publishing, 2004).

⁸⁹ Hayek, *Individualism*, 6-7.

Kao primjer za argument postojanja sukoba dvije koncepcije individualizma, Hayek uzima sukob Burkea i Rousseaua⁹⁰ čime se, uspostavlja svojevrsan liberalno-konzervativni savez u kritici socijalizma. Naime, to ima smisla s marksističkog gledišta i takva historiografija će na toj bliskosti više inzistirati. Pogotovo se to vidi kod Hobsbawma kada on navodi da je „Rousseauov egalitarizam izvršio politički utjecaj na jakobinsku ljevicu iz koje su iznjedrili prvi moderni komunistički pokreti. [...] U onoj mjeri u kojoj su socijalizam i komunizam ranih 1840-ih bili francuski – a uglavnom jesu – jedan od njegovih izvornih sastavnih elemenata bio je Rousseauov egalitarizam.“⁹¹

Uz liberalno nepostojanje filozofije povijesti,⁹² Hayek ističe još nešto, a što je razlog zašto konzervativci posebno baštine Hayeka. To je ideja *common law*, odnosno angloameričkog pravnog sustava koje je nastajalo kroz dugo vrijeme i razvijalo se putem zakona i presedana, za razliku od kontinentalnog prava koji kodira apstraktne zakone i sudi na temelju njih. Tako za Hayeka „institucije na kojima leže ljudska postignuća izdigle su se i funkcioniraju bez dizajnerskog i upravljačkog uma“⁹³ Također, pravi individualizam se bazira na tome da je „individualni razum jako ograničen i nesavršen“, a ovaj lažni se bazira na tome da je „Razum“ s velikim R jednako dostupan svim ljudima. To, prema Hayeku, izvire iz „pretjeranog vjerovanja u moći individualnog razuma i posljedični prezir prema svemu što nije svjesno osmislio ili mu nije u potpunosti razumljivo.“⁹⁴

Hayekova povijest znanosti

Hayek smatra kako je problem sa znanošću počeo u promjeni institucionalne paradigme francuskog obrazovanja gdje su se sadržaji i područja klasične filologije, književnosti, povijesti i moralne filozofije snažno minimizirali, a umjesto njih je prvenstvo dobilo objektivna znanost.⁹⁵ Željeni produkt obrazovanja bio je „tehnički stručnjak koji se smatrao obrazovanim jer je prošao kroz teške škole, ali koji je imao malo ili nimalo znanja o društvu,

---

⁹⁰ Ibid, 7.

⁹¹ Eric Hobsbawm, *Kako promijeniti svijet: priče o Marxu i marksizmu* (Zagreb: Naklada Ljevak, 2014), 29-30.

⁹² O tome kako i kada filozofija povijesti u klasičnom smislu duboko prodire u liberalizam, vidi Aijaz Ahmad, „Postcolonial Theory and the 'Post-' Condition,“ *Socialist Register* 33 (1997): 353-381.

⁹³ Hayek, *Individualism*, 8.

⁹⁴ Ibid, 9.

⁹⁵ Hayek, *The Counter-Revolution of Science*, 109-110.

njegovom životu, rastu, problemima i njegovim vrijednostima, što samo proučavanje povijesti, književnosti i jezika može dati.“⁹⁶

Hayek ističe da su na Politehničkoj školi stasali najveći umovi scijentizma, to je bila *alma mater* Augusteu Comteu, ali i osobi koja će početkom 20. stoljeća biti ključna za razvoj antimodernističkih ideja na francusko-talijanskom prostoru – Georgesu Sorelu.⁹⁷

Konačno, Hayek dolazi do središnje figure svojih znanstveno-povijesnih razmatranja – do Henrija de Saint-Simona. Pozivajući se na izvorna Saint-Simonova pisma, Hayek rekonstruira utopijsku viziju francuskog aristokrata koja uvelike rezonira vrlo sličnoj paradigmi koju je naznačio Joseph de Maistre, paradigmi heretičke teokracije Newtonovog kulta.⁹⁸

Antimodernistička narav scijentizma

Problematika Saint-Simonove dvojnosti između očitog pouzdanja u razum s jedne strane, i neprestanog evociranja kategorijalnog aparata religije s druge strane, čini se kontradiktorna i zahtijeva pomniju kontekstualizaciju.

Naime, Saint-Simonovo polazište u zalaganju za racionalnu organizaciju društva jest bio odmak od kompetitivnog uređenja liberalnih ekonomija kakvo je zagovarao Adam Smith. Saint-Simon je prema nekim mišljenjima bio eksponent tehnološke modernizacije, mnogo više nego što je bio socijalist, upravo zbog toga što je zagovarao produktivnost, organizaciju i tehnologizaciju, a bio je elitist koji je odbacivao socio-ekonomsku jednakost.⁹⁹ On je tijekom

---

⁹⁶ Ibid, 110.

⁹⁷ Ibid, 113.

⁹⁸ Ibid, 120.

⁹⁹ Ovo razlikovanje moguće je gledati i na osnovici hladno-tople struje utopija, kako Enzo Traverso prenosi Ernsta Blocha. Kaže kako je hladna struja utopija Saint-Simon koja „prefigurira hijerarhijski, autoritaran i opresivni red“, a tople utopije su mu djela Karla Marxa. Enzo Traverso, *Revolution: Intellectual History* (London/New York: Verso, 2021), 184.

Drugu interpretaciju nudi Suzanne Guerlac kada piše da za Saint-Simona „cilj društvene organizacije [...] nije samo maksimizacija produktivnosti, nego također zaštita najsiromašnijih članova zajednice i realizacija političkog i etičkog ideala bratstva [franc. fraternité].“ Suzanne Guerlac, „Philosophy in nineteenth-century France“, *The Cambridge History of French Literature*, ur. William Burgwinkle, Nicholas Hammond, Emma Wilson (Cambridge University Press, 2011), 516.

svog života zadržao sekularnu orijentaciju, ali se zalagao za reformu kršćanstva.¹⁰⁰ Drugim riječima, to je ono što je donekle natuknuo Berlin, sa Saint-Simonovim čitanjem de Maistrea, ali i Hayek kada piše o Newtonovom kultu. Nadalje, što se tiče poveznice s de Maistream, Hayek njega ne spominje u tom kontekstu (ne spominje ga uopće u *The Counter-Revolution*), ali spominje Bonalda, koji mu je bio vrlo sličan što pokazuje i Isaiah Berlin.¹⁰¹ Hayek ovako opisuje tu poveznicu, a ujedno i objašnjava naslov knjige:

*prvi i najvažniji dokument te "kontrarevolucije znanosti", kako je njihov kolega reakcionar Bonald nazvao pokret, koji je kasnije našao otvorenijeg izražaja u Saint-Simonovoj otvorenoj želji da "zaustavi revoluciju" svjesnom reorganizacijom društva. To je početak i modernog pozitivizma i modernog socijalizma, koji su, dakle, oboje počeli kao definitivno reakcionarni i autoritarni pokreti.*¹⁰²

Sljedeći intelektualac o kojem Hayek piše je Saint-Simonov učenik, Auguste Comte. Hayek ističe njegov poznati doprinos povijesti znanosti, zakon o tri stadija. Ta tri stadija ljudskih društava su 1) teološki stadij, 2) metafizički/filozofski stadij te 3) pozitivni/znanstveni.¹⁰³

Njegova „socijalna fizika“ za svoj objekt ima „istražiti prirodne i neizbježne zakone napretka civilizacije koji su nužni kao i zakon gravitacije. [...] Superiornost pozitivne politike sastoji se u činjenici da ona otkriva što je nužno zbog tih prirodnih zakona, dok drugi sustavi to konstruiraju.“¹⁰⁴ To je bila pozicija pozitivista, i zanimljivo je kako je to ista retorika kao i kada Hayek piše o razlikovanju teorije i ideologije u pravom individualizmu. Neovisno o intelektualčevoj ideološkoj poziciji, svaka argumentacija ide ka tome da svoju ideologiju objasni kao istinitu, kao teoriju koja otkriva (objektivnu) dinamiku ljudske interakcije, a tek

---

¹⁰⁰ Povjesničar socijalizma William Smaldone tu je ipak oprezniji. On navodi moguće razloge za ovo sjedinjenje ideja racionalizma i kršćanstva te ih pronalazi u oportunističkom prihvatanju religije jer se spomenuta intelektualna produkcija odvija u vrijeme restauracije dinastije Burbona. William Smaldone, *European Socialism: A Concise History with Documents* (London, New York: Rowman & Littlefield, 2020), 29-30.

¹⁰¹ Berlin spominje Bonalda kao izrazito ideološki sličnog de Maistreu, ali postojeća da historiografija njih uvijek spominje zajedno, kao zagovornike srednjovjekovne teokracije. Prema Berlinu, to ipak nije točno jer on stavlja naglasak na de Maistrea kao izvorište i polazište za moderni fašizam. Berlin, *The Crooked Timber*, 100-102.

¹⁰² Hayek, *The Counter-Revolution of Science*, 123.

¹⁰³ Lawrence M. Principe, „Scientism and the Religion of Science,“ u *Scientism: The New Orthodoxy*, ur. Richard Williams, Daniel Robinson (London, Bloomsbury Academic, 2015), 44.

¹⁰⁴ Hayek, *The Counter-Revolution of Science*, 138.

onda se izdiže na razinu političke doktrine. Mises koristi slične argumente protiv Comtea, navodeći kako on (uz Hegela i Marxa) „nije nikad sumnjao u svoju svemoć“. Poput odabranika, pronosio je misao Providnosti i radio na tome da se cijelo društvo reformira u skladu s njegovim vjerovanjem u povijesni razvoj.¹⁰⁵ Antiliberalna nota Comteovog učenja svakako je najvidljivija u njegovim razmatranjima odnosa društva i pojedinca. Prema Comteu, pojedinac nastavlja postojati, ali njegova mišljenja moraju u mnogome tendirati jedinstvenoj doktrini kolektiva. On se zalagao za intenzivnu socijalizaciju, za fiksna društvena mišljenja te društveno usađivanje moralnog osjećaja.¹⁰⁶

Recepcija scijentizma u kulturi

Hayek ističe kako je kasniji utjecaj saint-simonovske teorije bio vrlo prisutan. On dalje u knjizi navodi mnoštvo imena kako bi pokazao povijest recepcije ovih ideja, no najvažnije je kako ga analizira u kulturi. Što se tiče praktičnog utjecaja te ideje na kasniju povijest 19. stoljeća, Hayek navodi mnoge pojmove koji će kasnije biti poznati u marksističkoj teoriji, a potječu iz vremena Saint-Simona.¹⁰⁷ Ipak, kao najvažniji navodi utjecaj koji je Saint-Simonova škola imala na književnost. Ovdje Hayek toliko ne slijedi uzus književne periodizacije, već pokriva stanje u nacionalnim književnostima. Započinje sa stanjem u Francuskoj:

Prvo što je važno shvatiti jest da taj utjecaj nipošto nije bio ograničen na ljude uglavnom zainteresirane za društvene i političke spekulacije, nego da je bio još jači u književnim i umjetničkim krugovima, koji su često gotovo nesvjesno postali medij širenja Saint-Simonova shvaćanja o drugim stvarima. U Francuskoj su ideje Saint-Simona o društvenoj funkciji umjetnosti ostavile dubok dojam na neke od najvećih pisaca tog vremena i smatraju se odgovornima za duboku promjenu književnog ozračja koja se tada dogodila. Zahtjev da sva umjetnost bude tendenciozna, da služi društvenoj kritici i u tu svrhu prikazuje život kakav jest u svojoj njegovoj ružnoći doveo

---

¹⁰⁵ Ludwig von Mises, *Theory and History: An Interpretation of Social and Economic Evolution* (Alabama: Ludwig von Mises Institute, 1957), 379.

¹⁰⁶ Michael Singer pokazuje kako ovi nazori nisu originalna Comteova zamisao, već da se mogu pronaći i u drugim društvima i religijama kroz povijest. Ono što jest važno je Comteova eksplicitnost koja taj stav čini „posebno odbojnim“, kao i „zastrašujućom, pa čak i jezivom perspektivom.“ Michael Singer, *The Legacy of Positivism* (New York: Palgrave Macmillan, 2005), 43.

¹⁰⁷ Hayek, *The Counter-Revolution of Science*, 152.

je do prave revolucije u književnosti. Ne samo autori koji su poput George Sand ili Beranger bili blisko povezani sa saint-simonistima već i neki od najvećih pisaca tog razdoblja poput H. de Balzaca, V. Hugoa i Eugenea Suea apsorbirali su i prakticirali velik dio saint-simonističkog nauka.¹⁰⁸

Za ovakav stav Hayeku je referenca knjiga njegovog suvremenika Ernesta Roberta Curtiusa o Balzacu iz 1923. godine.¹⁰⁹ Osim Curtiusa, valja ukazati na tezu Michaela Löwyja koji nešto drukčije gleda na ovaj problem ideologije književnosti, a koji pokazuje da bi se Hayekov uvid teško mogao okarakterizirati kao ideologizirano gledanje apologeta kapitalizma te da je stvar mnogo složenija.¹¹⁰

U daljnjem dijelu knjige, Hayek prelazi na problematiku njemačkog romantizma i naravi njemačkih institucija, pa objašnjava kako je transfer ideja socijalizma tekao iz francuskog u njemački kulturni krug. S obzirom na to da je druga polovica 19. stoljeća u znaku političke i intelektualne dominacije Njemačke, to dovodi do druge faze u razvoju antimodernističkih ideja o kojima su liberalni intelektualci također mnogo pisali.

---

¹⁰⁸ Ibid, 157.

¹⁰⁹ Ernst Robert Curtius, *Balzac* (Bonn: Verlag von Friedrich Cohen, 1923), 202, 213. Curtius kasnije ipak priznaje da je Balzac imao interpretaciju kršćanstva punu „heterodoksnih elemenata“ te kako se „cijelo Balzacovo djelo pozicionira u službi političke, socijalne i religijske reforme u Francuskoj“, a on sam imao je „katoličku i rojalističku poziciju.“ Ernst Robert Curtius, *Essays on European Literature*, (Princeton University Press, 1973), 203. Zanimljiv je pogled marksističke historiografije na odnos marksizma i njegovih književnih uzora i odraza. Primjerice, Enzo Traverso ističe poveznicu između saint-simonovskog obožavnja željeznica te imagologije koja je u Dickensovim djelima s njegovim „analitičkim ekvivalentom“, *Komunističkim manifestom*: „Marx je izbjegavao mistične tonove Saint-Simonijanaca i drugih pobornika industrijalizma, ali je dijelio njihovu vjeru u kozmopolitsku misiju željeznica, simbola novog industrijskog doba.“ Traverso, *Revolution*, 52

¹¹⁰ Michael Löwy pronalazi mnogo sličnosti između marksističke kritike moderne civilizacije i onoga što Kravar naziva romantičkim pasatizmom. Kravar, *Antimodernizam*, 17. Löwy čak ističe da se ta kritika može naći čak i kod realističkih književnika te da je taj idejni koncept često zanemaren kada se govori u intelektualnim uzrocima marksizma. Romantizam će upućivati na ideale predmoderne prošlosti i napadati kapitalističku civilizaciju zato što *laissez-faire* liberalizam u potpunosti kvantificira čovjekov život, nauštrb kvalitete. Odnosno, čovjek je prisiljen sve svoje interakcije sagledavati kroz prizmu razmjene i ekonomskih brojki. Zanimljivo, autor ističe da se u tom smislu može tumačiti srodnost između Edmunda Burkea i Jeana Jacquesa Rousseaua te da romantizam može biti istodobno konzervativan i revolucionaran. Michael Löwy, “The Romantic and the Marxist Critique of Modern Civilization,” *Theory and Society* 6/16 (1987): 891–904. Polazeći strogo iz književnosti, Northrop Frye također dolazi do istog zaključka, pogotovo kada spominje sklonost aristokratskom feudalizmu kod romantičara te niskomimetski modus u realizmu. Northrop Frye, *Anatomija kritike* (Zagreb: Golden marketing, 2000).

Hegel i njegova recepcija

Početna točka u razumijevanju njemačke recepcije antimodernističkih ideja iz Francuske jest ustvari njihovo pozicioniranje prema institucijama:

U Francuskoj su Saint-Simon i Comte koristili jezik pozitivnosti kako bi zagovarali radikalnu društvenu reformu. U Njemačkoj je pozitivna filozofija države Friedricha Juliusa Stahla nudila obranu tradicionalno odobrenih oblika političke i vjerske vlasti.¹¹¹

Ova dvojnost između francuske političke tradicije koja je imala za cilj uništenje postojećeg poretka i revolucionarnu implementaciju novog modela mišljenja i vladanja, te njemačke političke tradicije koja je uvijek baštinila svoju ishodišnu strukturu uvijek će dolaziti do izražaja.¹¹² Logično je stoga da su liberali opsežno pisali o Njemačkoj, činili su to da bi istražili uzroke popularnosti nacizma, Hitlerovog dolaska na vlast te razloge zašto je svijet, baš zbog tih ideja, proživio najpogubniji rat do tada.

Hayek naziva nacionalizam „otrovom“ te kaže kako se on javlja samo gdje je „društvo koje je svjesno organizirano od vrha [ka nižim instancama, op. a]“, ali i, najvažnije, da je nacionalizam „intelektualni brat socijalizma.“¹¹³ Dakako, Hayek ukazuje na nacionalne revolucije 19. stoljeća koje su imale liberalni predznak, ali kaže kako je liberalizam na kontinentu favorizirao i socijalističke tendencije.¹¹⁴ Sličnu formulaciju ponavlja i u *Putu u ropstvo*.¹¹⁵ Tamo također piše o njemačkom romantizmu u poglavlju koje se bavi pseudoznanošću i mitovima pa mu je posebna meta kritike tzv. pokret krvi i tla.¹¹⁶

---

¹¹¹ Denise Phillips, „Trading Epistemological Insults: 'Positive Knowledge' and Natural Science in Germany, 1800–1850,“ u *The Worlds of Positivism: A Global Intellectual History, 1770-1930.*, ur. Johannes Feichtinger, Franz Fillafer, Jan Surman (Palgrave Macmillan, 2018), 140.

¹¹² Dovoljno je spomenuti razgovor glavnog francuskog i njemačkog socijalista 1904. godine gdje se odaje puno priznanje njemačkoj socijaldemokraciji, ali istodobno Francuz ukazuje na političku nemoć njemačkog kolege jer su se njihove politike odvale usporedno s vrlo jakim reakcionarnom elitom otjelovljenom u njemačkoj monarhiji. Riječ je o debati između francuskog socijalista Jeana Jaurès-a s njemačkim kolegom Augustom Bebelom. Predrag Vranicki, *Filozofija historije, knjiga II.: od kraja devetnaestoga stoljeća do Drugog svjetskog rata* (Zagreb: Golden marketing, 2002), 150.

¹¹³ Hayek, *Individualism*, 28.

¹¹⁴ Ibid, 29.

¹¹⁵ „[...] nova obećana sloboda trebala je biti sloboda od nužde, oslobođenje od prisile okolnosti koja neizbježno ograničuje polje izbora svima nama, premda nekima mnogo više no drugima. [...] Socijalizam je prihvatila većina inteligencije kao izglednog nasljednika liberalne tradicije; stoga nije ni čudno što ne mogu pojmiti da bi

Prožimanja scijentizma i idealizma

Nakon ovog početnog mapiranja okvira kojeg liberali koriste za svoju interpretaciju o Njemačkoj, potrebno je povezati prethodno spomenutu situaciju u Francuskoj s onom u Njemačkoj. U tom kontekstu, Hayekova *The Counter-Revolution of Science* nosi odgovore. Utjecaj Saint-Simonovih ideja na njemačkom prostoru Hayek smješta u 1830. godinu kao posljedicu Srpanjske revolucije.¹¹⁷ Glavni i najjači baštinik saint-simonizma bio je Ludwig Feuerbach, za kojeg Hayek priznaje da ne postoje direktni dokazi da je čitao tu francusku literaturu, no ukazuje na sličnost u argumentima, ali i na prevalentnost tih ideja u onodobnim intelektualnim krugovima.¹¹⁸

Feuerbach je važan zbog velikog utjecaja na formiranje ideja samog Karla Marxa, no mnogo važniji od njega, ili barem onaj čija je filozofija bila mnogo dominantnija u recepciji njemačke javnosti, bio je Hegel. Iako Hayek naznačuje poveznice između saint-simonizma i hegelijanizma, ne ulazi u dubinu sve do završnog poglavlja svoje knjige o kontrarevoluciji znanosti.

U poglavlju naslovljenom „Comte and Hegel“ Hayek ističe tu poveznicu. Prvo utvrđuje kako je riječ o različitim misaonim sustavima,¹¹⁹ no razlike koje postoje često se smatraju samorazumljivima te prolaze ispod očista kritike. Argument za to mu je dodatno i djelatnost

---

socijalizam mogao voditi i prema neslobodi.“ Hayek, *Put u ropstvo*, 60-61. Time Hayek naznačuje podjelu između ekonomije i politike u liberalizmu. Na tezi o toj odvojenosti inzistirat će dulja i dublja tradicija marksističkih interpretacija.

¹¹⁶ Hayek, *Put u ropstvo*, 168.

¹¹⁷ Hayek, *The Counter-Revolution of Science*, 159-160. Godina 1830. uzima se kao točka završetka romantičarske književnosti u njemačkoj književnosti. To je i logično jer Goethe umire dvije godine kasnije, a nova generacija književnika zalaže se za liberalno-nacionalne ideje te svoju poetiku oblikuje tako da književnost mora odgovarati na društvena i politička pitanja. Takvo razmišljanje posljedica je utjecaja francuskog romantizma. Zanimljivo je i da Bobinac i Hayek kao glavnog književnika koji je zaslužan za taj interkulturalni transfer određuju Heinricha Heinea, a glavni pokret koji je pronosio ove ideje bio je tzv. mladonjemački pokret, kojeg Hayek nedvojbeno određuje kao saint-simonistički. Marijan Bobinac, *Uvod u romantizam*, (Zagreb: Leykam International, 2012), 96, 109.

¹¹⁸ Hayek, *The Counter-Revolution of Science*, 161.

¹¹⁹ Čini se da Mises ostaje na postojanosti tih razlika jer navodi kako „nije moguć kompromis između tog hegelijanskog idealizma i bilo kakvog materijalizma.“ Prema Misesu, nonsens je bio za Marxa i Engelsa što su izdvojili dijalektiku iz svog okruženja idealizma i prenijeli ga u materijalistički i empirijski sustav. Mises, *Theory and History*, 103, 104.

Comteovog učenika Gustavea d'Eichthala koji je otišao studirati u Njemačku.¹²⁰ U kontekstu sadržaja filozofskog sustava, prema Hayeku, sličnosti su sljedeće:

*Kad se okrenemo području društvene teorije, nalazimo da su središnje ideje koje su Hegelu i Comteu zajedničke toliko blisko povezane da ih gotovo sve možemo izraziti u jednoj rečenici, ako svakoj pojedinoj riječi pridamo odgovarajuću težinu. Takva bi izjava morala izgledati otprilike ovako: središnji cilj svakog proučavanja društva mora biti konstruiranje univerzalne povijesti cijelog čovječanstva, shvaćene kao sheme nužnog razvoja čovječanstva prema prepoznatljivim zakonima. Karakteristično je koliko su njihove ideje ušle u cjelokupni intelektualni sklop našeg vremena, da, ovako grubo rečeno, sada zvuče gotovo uobičajeno.*¹²¹

Hayek se tu bavi i ishodišnom epizodom sukoba u ekonomiji s kraja 19. stoljeća, sukobom između austrijske i njemačke ekonomske škole, pa kaže kako je ideja glavnog predstavnika njemačke povjesničarske škole, Gustava Schmollera, bila direktno Comteovog i (nešto manje) Hegelovog porijekla. Ističe to stoga jer se historicizam prenosio iz domene povijesne znanosti u druga polja društveno-humanističkog znanstvenog područja.¹²² Zašto je sve ovo totalitarno, Hayek argumentira na sljedeći način. Naime, ako je riječ o teorijama kojima je zajedničko da gledaju na povijest kao na zadanu sukcesiju događaja koje se odvijaju prema zakonitostima, odnosno da povijest ima svoj zadani, svrhoviti (tj. teleološki) završetak, riječ je o historijskom determinizmu. To dalje znači da mi možemo prepoznati u kojoj smo fazi povijesti i predvidjeti njezino kretanje. To je za Hayeka ozbiljan fatalizam jer bi to podrazumijevalo da čovjek ne može promijeniti tijek povijesti, koliko god taj čovjek bio izniman.¹²³ Hayek zamjera dvojici filozofa i moralni relativizam.¹²⁴

---

¹²⁰ Hayek se tu poziva na pismenu korespondenciju između d'Eichthala i Comtea, a zatim navodi mnogo imena istraživača koja su uočavali vezu ove dvojice vleikih intelektualaca. Poziva se na nekoliko mjesta i na knjigu Lorenza von Steina *Socialism and Communism in France* gdje tvrdi da je autor pokušao spojiti ta dva filozofska sustava. Hayek, *The Counter-Revolution of Science*, 192-194, 204.

¹²¹ Ibid, 196-197.

¹²² Ibid, 199.

¹²³ Ibid, 200. Hayek ovdje poprilično pojednostavljuje pa je potrebno dati određeni komentar. Prvo, unutar metodologije povijesne znanosti postoji sukob između gledanja na povijest kao na strukturu (pa dominira društvena povijest) ili povijest tunačiti kao povijest velikih ljudi (tzv. *great men theory*), kao što je to zagovarao Ludwig von Mises. Mises, *Theory and History*, 191. Ovo pitanje odnosa čovjeka u izmjeni povijesnih faza naj snažnije će se aktualizirati u francuskom marksizmu nakon Drugog svjetskog rata, posebice 1970-ih. Perry

On navodi da je takva doktrina vrlo bliska doktrini političkog realizma, odnosno *might is right*. Opis moralnog relativizma kakvog ovdje daje Hayek nemoguće je ne povezati s marksističkim shvaćanjem ideologije, no u ovom transferu ideja ta će formulacija, na tragu Comteovog citata da „ne postoji ništa dobro ni ništa loše, apsolutno govoreći; sve je relativno, to je jedina apsolutna tvrdnja“,¹²⁵ jako rezonirati kod Friedricha Nietzschea, intelektualca kasnije faze antimodernizma. Problematika Nietzschea i međuraća zahtijeva posebno poglavlje, pa i zbog toga što će se pokazati da je on veliki problem u ovim liberalnim primarnim izvorima.

Što se pak tiče marksizma, Hayek smatra kako radovi Marxa i Engelsa sadržajno mnogo više naginju na stranu Comtea, nego na stranu Hegela (od kojeg preuzimaju jezične formulacije).¹²⁶ Hayek zaključuje svoju knjigu spominjući i Oswalda Spenglera, međuratnog konzervativnog intelektualca, no primjetno je da Nietzsche izostaje:

Pod zastavom ovog historicizma stvorenog u Njemačkoj u drugoj polovici devetnaestog stoljeća izvršen je veliki napad na individualističku društvenu teoriju, da su sami temelji individualističkog i liberalnog društva došli u pitanje, te da su i povijesni fatalizam i etički relativizam postali dominantna tradicija. Posebno pod tim utjecajem, od Marxa do Sombarta i Spenglera, "filozofije povijesti" postale su

---

Anderson piše o različitim interpretacijama Marxove filozofije povijesti izniklim iz kontradikcije između dinamike ekonomske strukture te voluntarizma u revoluciji. Anderson prati tu debatu među marksistima te ju naziva sukobom strukture i subjekta. Perry Anderson, *In the Tracks of Historical Materialism* (Chicago: The University of Chicago Press, 1984), 32-55.

¹²⁴ Hayek, *The Counter-Revolution of Science*, 201. O povijesti i znanosti u proučavanju etike vidi James Hunter, Paul Nedelisky. *Science and the Good: The Tragic Quest for the Foundations of Morality* (Yale University Press, 2018), xiv, xv

¹²⁵ Ibid, 202.

¹²⁶ U svojoj povijesti marksizma Hobsbawm ne navodi Comtea uopće kao neki uzor Marxu, ali daje naslutiti da mu je bio na tragu, no imao je nedovoljno razrađenu teoriju. S druge strane, Hobsbawm obrađuje utjecaj Saint-Simona na marksizam, posebice na Engelsa. Ne smatra ga glavnim uzorom (kao što je to bio Robert Owen) jer se ni Engels nije previše na njega referirao, ali ukazuje na idejne sličnosti. Navodi da je taj intelektualni krug bio poprilično dvosmislen ali ciljao je „u nešto nalik socijalizmu.“ Hobsbawm, *Kako promijeniti svijet*, 34-37. Hobsbawm ne spominje teokratske izvore saint-simonizma. Na njih ukazuje Leszek Kolakowski, poljski disident, i piše kako je saint-simonizam bio rado korišten (zajedno s idejama de Maistrea) kod autoritarnih konzervativaca, ali i u marksizmu. Leszek Kolakowski, *Main Currents of Marxism: Its Rise, Growth and Dissolution, Volume I* (Oxford: Clarendon Press, 1978), 187-192.

*najutjecajni izraz stava vremena prema društvenim problemima. [...] dok su ideje Humea i Voltairea, Adama Smitha i Kanta proizvele liberalizam devetnaestog stoljeća, one Hegela i Comtea, Feuerbacha i Marxa proizvele su totalitarizam dvadesetog stoljeća.*¹²⁷

Popperova kontroverza paralelizma rase i klase

Popper se ne bavi toliko partikularnom njemačkom situacijom, iako mu ona jest velik objekt kritike, već kritizira antičke klasike koje tumači kao uzore Hegelu koji je, u modernoj iteraciji, doveo do formacije kolektivističkih totalitarnih tendencija. Baš poput Hayeka, Popper u početku knjige uvodi pojam historicizma te ga definira kao doktrinu da je povijest upravljana posebnim zakonitostima koje kontroliraju čovjekovu sudbinu. Slično Löwyjevom uvidu, Popper se također bavi predmodernim korijenima kolektivnog pogleda na povijest i ističe da su njegovi izvori u religioznim društvima u plemenskoj fazi razvoja:

*Taj nauk spada u pokušaje da se povijest objasni pomoću teističke interpretacije, tj. da se u autoru predstave što se izvodi na pozornici povijesti prepozna bog. Točnije rečeno, teorija izabranog naroda pretpostavlja da je bog odabrao jedan narod koji će služiti kao instrument njegove volje i da će taj narod baštiniti zemlju. [...] Nauk o izabranom narodu nedvojbeno je izrastao iz plemenskog oblika društvenog života. Tribalizam, tj. isticanje vrhovne važnosti plemena, bez kojega pojedinac ne znači baš ništa, jest element koji ćemo naći u mnogim oblicima historicističke teorije. Drugi njezini oblici koji više nisu vezani za plemenski život mogu još uvijek sadržavati element kolektivism; oni mogu ipak naglašavati važnost neke skupine ili zajednice – primjerice neke klase – bez koje pojedinac ne znači baš ništa.*¹²⁸

Ukratko, Popper tvrdi da su rodonačelnici historicizma Heraklit, Platon i Aristotel, na koje se nadovezuje Hegel čija se interpretacija dijeli na desni odvojak koji kulminira u nacifašizmu i lijevi odvojak koji se poznaje u marksizmu.¹²⁹ Prema Popperu, imajući na umu ideju stalne

---

¹²⁷ Hayek, *The Counter-Revolution of Science*, 205-206.

¹²⁸ Karl Raimund Popper, *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji: 1. svezak* (Zagreb: Kruzak, 2003), 10.

¹²⁹ Ibid, 11. Ipak, zanimljivo da Popper ipak priznaje Marxu dijagnozu kapitalizma i ne piše o njemu toliko negativno kao Hayek i Mises.

promjene kod Heraklita te Platonovu političku filozofiju, njih se dvojicu može smatrati pretečama modernih historicista.¹³⁰

Popper također uočava kod Platona jednu tendenciju koju će baštiniti romantički pasatizam, a ta je ideja o Padu čovjeka koja će se koristiti vezano za kršćanstvo, a Popper ga arhetipski nalazi kod Platonovog odbacivanja demokracije.¹³¹

Sve to je Popperu bio uvod za kritiku Hegela, kojega je smatrao izvorom svih suvremenih historicističkih teorija. O njemu je pisao vrlo negativno, smatrao ga je zbunjujućim, nepreciznim i neinteligibilnim filozofom. Dovodi u pitanje njegov status vrijednog filozofa tvrdeći da je služio kao apologet pruske države te da je zato postao cijenjen. Navodi da je u nekim filozofskim poljima zastario, no da se još pozivaju na njega u političkoj filozofiji. Ovako Popper uspostavlja vezu između antičkih historicista, Hegela i suvremenih totalitarizama:

Pod njegovim su utjecajem u velikoj mjeri posebno filozofi povijesti, politike i obrazovanja. U politici to se najdrastičnije očituje u činjenici da i marksističko krajnje lijevo krilo [...] i fašistička ekstremna desnica; svi zasnivaju svoje političke filozofije na Hegelu; ljevica zamjenjuje rat među narodima koji se pojavljuje u Hegelovoj historicističkoj shemi ratom među klasama, ekstremna desnica zamjenjuje ju borbom među rasama; ali obje ga slijede više ili manje svjesno. [...] Bitka za otvoreno društvo opet je započela tek s idejama iz 1789, a feudalne su monarhije uskoro iskusile ozbiljnost te opasnosti. Kada je 1815. reakcionarna stranka u Prusiji stekla moć, shvatila se da joj je neka ideologija strašno potrebna. Hegel je postavljen da zadovolji

---

¹³⁰ Ibid, 24.

¹³¹ Ibid, 175-177. U tom kontekstu zanimljivo je promatrati recepciju prometejskog mita u književnosti romanizma. U mnogim je verzijama savez Prometeja s čovječanstvom negativan, što znači da je kultura okupljena oko mita jako negativno gledala na arhetip donositelja napretka. Tim više, u romantizmu se sjedinjuju prometejski mit i biblijska priča o Palom anđelu. Harold Bloom, „Introduction,“ u *Bloom's Modern Critical Interpretations: Mary Shelley's Frankenstein*, ur. Harold Bloom (New York: Chelsea House, 2006), 2, 3.

Dovoljno je spomenuti upravo *Frankensteina* Mary Shelley čiji je glavni lik moderni Prometej i koji, interpretirajući ga u ključu filozofija Rousseaua i Burkea, dovodi do drugog čovjekovog Pada. Joel Black, „Scientific Models.“ u *The Cambridge History of Literary Criticism*, ur. Marshall Brown (Cambridge University Press, 2008), 134.

*tu potrebu, a to je učinio oživljavanjem ideja Heraklita, Platona i Aristotela, prvih velikih neprijatelja otvorena društva.*¹³²

Ova ideologizirana Popperova teza svakako je kontroverzna (i često se rabila u polemikama s marksizmom) pa zahtijeva mnogo podrobniju interpretaciju.

Prvo, treba istaknuti da je ta teza mnogo razrađenija kod Ludwiga von Misesa te da on upozorava na postojanje drugog izvora za moderni rasizam. Drugim riječima, nema Hegel veze s rasizmom ni približno koliko ima idejna struja koja dolazi iz filologije 19. stoljeća. Idejne korijene rasističke mržnje Mises nailazi u politički iskorištavanom mitu o nordijskom podrijetlu Nijemaca uz pseudoznanstvenu nadgradnju koncepta arijske rase. Koncept arijanstva nastao je u drugoj polovici 19. stoljeća s otkrićem praindoeuropskog jezika kao prajezika koji povezuje indijske i europske vernakulare. Njima se suprotstavljaju semitski jezici (konkretno hebrejski) koji se smatraju azijskima jer Židovi migriraju u Europu, dok su Arijevci starosjedioci. Mises odlučno odbacuje takav koncept i naziva ga lažnim.¹³³ S obzirom na to da Mises nije bio filolog, nije mogao ulaziti u detalje jezične povijesti. A jezična povijest pak govori da je francuski diplomat Joseph Arthur de Gobineau spojio pseudoznanstveni pojam „rase“ i jezika¹³⁴, da bi nacisti to preuzeli od Hustona Stewarta Chamberlaina, kojeg je i Hayek usputno spomenuo kao jednog od inspiratora nacizma.¹³⁵

Drugo, istina jest da je postojala intelektualna sredina koja je naizmjenično koristila pojmove rase i klase, no na potpuno drukčijoj geografskoj lokaciji. Riječ je, naime, o američkim eugeničarima o kojima piše Ishay Landa u poznatoj knjizi *Šegrtov čarobnjak* spomenutoj u uvodu. Landa, marksistički povjesničar, u toj knjizi vrlo negativno ocjenjuje liberalizam, dovodeći ga u tijesnu vezu s fašizmom, tako da tvrdi kako je liberalizam skoro pa otvorio vrata implementaciji fašizma kako bi se aristokratski i kapitalistički slojevi spasili od

---

¹³² Karl Raimund Popper, *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji: 2. svezak* (Zagreb: Kruzak, 2003), 34, 35.

¹³³ Ludwig von Mises, *Omnipotent Government: The Rise of the Total State and Total War* (Liberty Fund Inc./Mises Institute, 2010), 169.

¹³⁴ Mises navodi da je Gobineau bio francuski antisemit koji se pseudoznanašću pozivao na franačko podrijetlo francuske aristokracije. Ibid, 172.

¹³⁵ Ranko Matasović, *Lingvistička povijest Europe*, (Zagreb: Matica hrvatska, 2016), 260 - 261.

demokratskih masa organiziranih u radničke stranke. On navodi da je bilo poveznica između rase i klase te se tu poziva na Dana Stonea koji je obilno istražio tu temu.¹³⁶

Ishay Landa također zahvaća Gobineaua, ali za razliku od Misesa, zahvaća ga kao rodonačelnika spoja rase i klase. Zanimljivo, pri tome se Landa poziva na knjigu Györgyja Lukácsa *Razaranje uma* o kojoj će mnogo biti riječi kada se bude razmatralo Nietzschea.¹³⁷

Pluralizam interpretacija Hegelove filozofije

Na kraju, rasizam u kontekstu Hegela i Marxa ne igra direktnu ulogu, već je rezultat razlikovanja dvije intelektualne struje koja je čitala Hegelove radove i interpretirala njegovu filozofiju. Naime, apsolutno je normalno u filozofiji, književnosti ili teoriji da se tekstovi koji im pripadaju mogu čitati s različitih aspekata te različito interpretirati. No, kod hegelijanizma je to ekstremno, jer samo Hegelovo djelo je inherentno vrlo problematično za jasno iščitavanje. Izdanje *Cambridge History of Political Thought* u poglavlju o 19. stoljeću navodi da je vrlo teško dati cjeloviti opis Hegelove filozofije jer je u njegovoj naravi da sintetizira različite utjecaje i idejne jedinice.¹³⁸

Konkretno, u povijesti recepcije Hegela nakon njegove smrti, dogodilo se to da je monarhija 1840-ih godina htjela zadati novi smjer čitanja Hegela na sveučilištima te tako sponzorirala interpretaciju prema kojoj bi se Hegelova filozofija interpretirala kao konzervativna te poslužila kasnije za legitimaciju Bismarckove politike. To su bili desnohegelijanci te, riječima Domagoja Vujeve koji se poziva na njemačku literaturu:

upravo ta instrumentalizacija Hegela nekim autorima iz 20. stoljeća poslužila je kao poticaj za izgradnju jedne „autoritarne (i konačno narodnosne) ideologije države“, bliske idejama nacionalsocijalizma. [...] Na sličan način su se i pojedini ideolozi talijanskog fašizma pozivali na Hegela: kod njih je okretanje Hegelu bilo „ideološki manevar protiv slabosti talijanskog liberalizma“ [...] Talijanski fašizam pronašao je

---

¹³⁶ Dan Stone, *Breeding Superman: Nietzsche, Race and Eugenics in Edwardian and Interwar Britain* (Liverpool: Liverpool University Press, 2002), 94, 95.

¹³⁷ Landa, *Šegrtov čarobnjak*, 301.

¹³⁸ Frederick Beiser, „Hegel and Hegelianism,“ u *Cambridge History of Political Thought*, ur. Gareth Stedman Jones, Gregory Claeys (Cambridge University Press, 2011), 110, 111.

kod Hegela „odgovarajući prikaz države kao neovisne supstancije, koja opstoji vis-a-vis sićušnim interesima srednje klase.“¹³⁹

Teme 20. stoljeća i fašizma razmatraju se u sljedećem poglavlju, no ovo pokazuje koliko je antimoderna tendencija svekoliko ispremrežena kroz prostor i vrijeme te se na specifičan način skladno nadopunjuje.

Ludwig von Mises je u *Omnipotent Government* sažet kada govori o Hegelu, on pokazuje jasno razlikovanje desnih i lijevih hegelijanaca te kao predstavnika desnih navodi Fredericka Juliusa Stahla.¹⁴⁰ Misesov stav ponešto je razrađeniji u *Theory and History*, gdje je njegov zapis o Hegelu još zanimljiviji. Naime, on je mnogo blaži od Poppera u ocjeni velikog filozofa. Uputno je stoga pratiti kako ekskulpira Hegela od njegovih kasnijih interpretatora, ali i kako ga određuje kao filozofa kojem ipak priznaje deklarativne liberalne elemente:

Hegel, pobornik pruskog apsolutizma, smatrao je prikladnim riječima pohvaliti općeprihvaćenu filozofsku doktrinu definirajući povijest kao „napredak u svijesti o slobodi“. Ali tada se pojavila nova generacija koja je odbacila sve ideale liberalnog pokreta bez da je, za razliku Hegela, skrivala svoje prave namjere iza licemjernog poštovanja prema riječi sloboda.¹⁴¹

Vidljivo je stoga da kod Misesa i Hayeka, Hegel će se interpretirati poprilično slično. Postoje razlike, pogotovo oko sličnosti hegelijanizma i pozitivizma, odnosno idealizma i materijalizma, no te razlike u interpretaciji nisu fundamentalno različite da bi ukazivali na podvrste unutar liberalne tradicije. Postojanje dviju interpretacija Hegela, pa tako i postojanje zajedničkog lijevog i desnog totalitarnog zametka, priznaje također i Fritz Stern u knjizi *The Politics of Cultural Despair: Study in the Rise of the Germanic Ideology*. Za razliku od Poppera, Stern smatra da je situacija nešto složenija. On navodi da je napad na Hegelov racionalizam, kojeg je izvršio njemački antisemitski intelektualac Paul de Lagarde bio dio svekolikog opadanja hegelijanizma u drugoj polovici 19. stoljeća, od čega je najpoznatiji uspon Nietzschea. Stern kaže da su hegelijanske ideje ipak preživjele „u izolaciji“ i da ih nalazimo kasnije u vrlo „vulgariziranoj“ verziji kao dio filozofije povijesti Arthura Moellera

---

¹³⁹ Domagoj Vujeva, „Georg Wilhelm Friedrich Hegel.“ u *Moderna politička teorija*, ur. Enes Kulenović (Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, 2013), 250.

¹⁴⁰ Mises, *Omnipotent Government*, 26.

¹⁴¹ Mises, *Theory and History*, 348.

van den Brucka.¹⁴² Na van den Brucka se okomio i Popper, tvrdivši da su upravo on i Oswald Spengler bili historičisti koji su se pozivali na pesimistične elemente kod Hegela.¹⁴³

Nietzsche i kontroverza susreta ljevice i desnice

Tekstovi liberala pokrivaju i fin-de-siecle razdoblje te međuraće, čime pokazuju stav o kontinuitetu antimodernističke misli s idejnim tendencijama ranijeg 19. stoljeća. Oni otvaraju temu recepcije Nietzscheove filozofije u sklopu weimarske konzervativne revolucije te iznose tezu o bliskosti desnice i ljevice u vrijeme međuraća, odnosno bliskosti fašizma i komunizma. Iako je ovaj rad pokazao da se u liberalnim razmatranjima ranijih razdoblja uvidjelo nastojanje izjednačavanja ljevice i desnice, ovaj prijelaz u kontekst ranog 20. stoljeća samo za sebe je vrlo opsežna i kompleksna tema. Ipak, s obzirom da je riječ o sastavnom dijelu liberalne kronologije u kritici antimodernizma, to zahtjeva kontekstualnu obradu. Pogotovo je to važno u vidu činjenice da je ljevica tijekom Drugom svjetskog rata bila na strani zapadnih saveznika u borbi protiv nacifašizma¹⁴⁴ pa se tim više poglavlja liberala o 20. stoljeću čine kontroverznijima. Stoga, uvažavajući širinu zahvata problematike Nietzschea i i fašizma, razmatranje ovih tematskih jedinica služi kao završni dio cjelovite analize glavnog problema ovog rada – odnosa liberala i antimodernizma.

Prijelaz stoljeća u znaku je recepcije filozofije Friedricha Nietzschea (1844.-1900.).¹⁴⁵ To je vrijeme afirmacije estetskog modernizma, koji se često opisivao kao „drugi romantizam“ zbog vrlo sličnih ideoloških usmjerenja u kritici liberalne demokracije i kapitalističke ekonomije.¹⁴⁶ Nietzscheova filozofskohistorijska misao tumači povijest kao ratove jačih protiv slabijih, povijest se odvija prema zakonima života i volje za moći. Ali, i svaka viša kultura nekad je bila barbarsko pleme veće snage i volje za moći, odnosno imala je jaču duševnu

---

¹⁴² Fritz Stern, *The Politics of Cultural Despair: Study in the Rise of the Germanic Ideology* (Berkeley: University of California Press, 1974), 281.

¹⁴³ Popper, *Otvoreno društvo 2. svezak*, 75.

¹⁴⁴ Usp. Hobsbawm, *Kako promijeniti svijet*, 257-307. i Eric Hobsbawm, *Age of Extremes* (London: Abacus, 1994), 142-177. Dodatno o razlikovanju političkih sustava nacizma i komunizma usp. Richard Overly, *Diktatori: Hitlerova Njemačka, Staljinova Rusija* (Zagreb: Ljevak, 2005), XXXVIII-IX.

¹⁴⁵ Literatura o Nietzscheu vrlo je opsežna, a njegova recepcija na političkom spektru i u književnosti ima dugu tradiciju. Peter Childs, *Modernism* (Routledge, 2000).

¹⁴⁶ Bobinac, *Uvod u romantizam*, 290-293.

snagu.¹⁴⁷ Naglasak na subjektivnosti, odnosno individualnosti čovjeka te njegove superiornosti nad ostalima bit će vrlo važno u pluralizmu interpretacija Nietzscheove filozofije, a pogotovo će se kontroverza javiti s liberalnim autorima.¹⁴⁸ Naime, određeni interpretatori ukazuju na idejnu sličnost upravo austrijske škole liberalizma s filozofijom Nietzschea.¹⁴⁹ Ipak, Mises ne samo da kritizira Nietzschea, već i Edmunda Burkea kada piše o odnosu aristokracije kao sloja tiranske diktature i demokratskog odlučivanja:

To su ideje koje su mnogi naši suvremenici izveli iz djela Burkea, Dostojevskog, Nietzschea, Pareta i Michelsa te iz povijesnog iskustva posljednjih desetljeća. Imate izbor, kažu, između tiranije ljudi iz ološa i dobronamjerne vladavine mudrih kraljeva i aristokracija. [...] Glavni nedostatak ovog rezoniranja je taj što uvelike preuveličava ulogu nižih slojeva društva u evoluciji prema štetnim današnjim politikama. Paradoksalno je pretpostaviti da su mase koje prijatelji oligarhije opisuju kao smetnje

---

¹⁴⁷ Predrag Vranicki, *Filozofija historije, knjiga I: od antike do kraja devetnaestoga stoljeća*. (Zagreb: Golden marketing, 2001), 644-645.

¹⁴⁸ Samog Nietzschea liberali spominju rijetko, i to kao primjer moralnog relativista i historicista. Mises, *Theory and History*, 215., Hayek, *The Counter-Revolution of Science*, 199, 248. Popper ga pak smješta u tabor konzervativnih antimodernih filozofa, spominjući njegovu sintagmu „plave zvijeri“, kao i navodeći da se izvor njegove *Volje za moć* može naći u Platonovom konceptu kralja-filozofa. Popper, *Otvoreno društvo 1. svezak*, 213, 136-138, 277.

¹⁴⁹ Marksistički intelektualac György Lukács nedvojbeno određuje Nietzschea kao konzervativnog filozofa koji se zalagao za povratak u robovlasnički sustav, no ukazuje na njegovu interpretaciju na ljevici i političkom centru. György Lukács, *The Destruction of Reason* (Humanities Press: New Jersey, 1980), 319, 328, 329.

Ipak, Steven Pinker, deklarirani liberal i dobar poznavatelj američke kulture, tvrdi da se struja (neo)liberalizma koju predstavlja književnica Ayn Rand uvelike pozivala na Nietzschea u razradi koncepta sebičnosti. Američki autor poziva se na Burns, Jennifer. *Goddess of the Market: Ayn Rand and the American Right*. (New York: Oxford University Press, 2009).

Zastupnik sličnosti Nietzschea i austrijske ekonomske škole je i Corey Robin koji eksplicitno povezuje ideje Friedricha Nietzschea s austrijskom ekonomskom školom. U svom eseju on također uočava da liberali gotovo pa ne spominju Nietzschea, no tvrdi kako su oni jako sukladni po pitanju krize demokracije, odnosno „nemogućnosti buržoazije u usponu da unište ili obuzdaju demokraciju na ulicama.“ Drugi element sličnosti jest subjektivnost vrijednosti na tržištu koja bi izvirala iz Nietzscheovog moralnog relativizma. Ipak, Robin ne navodi niti Misesovu *Omnipotent Government* niti Hayekovu *The Counter-Revolution of Science* gdje se oni dotiču tih problema.

Robin Corey, „Nietzsche’s Marginal Children: On Friedrich Hayek.“ *The Nation*. <https://www.thenation.com/article/archive/nietzsches-marginal-children-friedrich-hayek/> (pristupljeno 13. lipnja 2024.)

*trebale biti u stanju nadvladati više klase, elitu poduzetnika, kapitalista i intelektualaca, i nametnuti im vlastiti mentalitet.*¹⁵⁰

Nietzsche će biti popularan u okolnostima vladavine dotrajalih monarhija, socijalnih razlika i porasta rasizma i nacionalizma¹⁵¹ te u okolnostima atmosfere kulturnog pesimizma u konzervativnim intelektualnim krugovima.¹⁵² Na Nietzschea su se primarno pozivali konzervativni revolucionari. Riječ je o vrlo labavom krugu intelektualaca u međuratnoj Weimarskoj Republici koji je sintetizirao ideju revolucionarne borbe i antimodernog, izrazito reakcionarnog pokreta. Njemu je pripadao velik broj intelektualaca, od kojih su gotovo svi bili Nijemci i veterani Prvog svjetskog rata. Osim van den Brucka i Spenglera, tu su još i Ernst Jünger, Carl Schmitt i Talijan Julius Evola.¹⁵³

Problem konzervativne revolucije Weimarske Njemačke

Što se tiče prve detekcije spoja ljevice i desnice, liberali mu pristupaju sa shvaćanjem o razlikovanju. Jasno razlikovanje između desnice i ljevice vidljivo je i kada Mises kritizira njemačkog socijaldemokrata Ferdinanda Lassallea, dakle čovjeka političke ljevice:

*razne kolektivističke stranke natječu se za isključivu odanost pojedinaca. Čak i ako koriste istu riječ za svoj kolektivistički ideal, različiti pisci i vođe ne slažu se oko bitnih značajki onoga što imaju na umu. Država koju je Ferdinand Lassalle nazivao bogom i kojoj je pripisivao vrhovnu vlast nije bila upravo kolektivistički idol Hegela i Stahla, država Hohenzollerna.*¹⁵⁴

Hayek će, baš poput Misesa, spomenuti Ferdinanda Lassallea kao ključnog socijalista koji je stvorio poveznicu između radničkog pokreta i pruskog nacionalnog imperijalizma.

---

¹⁵⁰ Mises, *Omnipotent Government*, 118. Ishay Landa pokazuje da je Mises u ranijoj knjizi pohvalio fašističku borbu protiv komunista. Landa, *Šegrtov čarobnjak*, 214.

¹⁵¹ Darko Dukovski, *Ozrcaljena Europa: Uvod u suvremenu povijest Europe i Europljana* (Zagreb: Leykam International, Filozofski fakultet u Rijeci, 2012), 43, 45.

¹⁵² Najpoznatiju formulaciju o pesimizmu dao je Oswald Spengler suprotstavljajući duhovnu „kulturu“ i materijalnu „civilizaciju“, što se temeljilo na vrlo dugoj tradiciji njemačke sociologije druge polovice 19. stoljeća. Kravar, *Antimodernizam*, 68. Prikaz stanja konzervativizma u Europi (s naglaskom na Francusku), ali i anarhističke napade na prijelazu stoljeća opisao je Philipp Blom, *Vrtoglave godine: Europa, 1900-1914* (Zagreb: Fraktura, 2008).

¹⁵³ Roger Woods, *The Conservative Revolution in the Weimar Republic* (New York: Palgrave Macmillan, 1996).

¹⁵⁴ Mises, *Theory and History*, 60.

Na mnogo apstraktnijoj razini, Hayek će reći kako „ono što socijaliste ljevice i desnice ujedinjuje jest zapravo to zajedničko protivljenje konkurenciji i njihova zajednička želja da je zamijene sustavom upravljane privrede.“¹⁵⁵ Intelektualac čije ideje će u svojoj recepciji biti važne za međuratnu problematiku antimodernizma jest Pierre-Joseph Proudhon, socijalist koji polazi kao čovjek ljevice, no imat će vrlo specifičnu recepciju na radikalnoj desnici. Liberali ga spominju koliko i Nietzschea, ali Hayek ga detektira kada navodi tko je sve bio (manje ili više) utjecan od Saint-Simonove škole. Osim Proudhona, kojem priznaje mnogo veću originalnost nego ostalim saint-simonistima,¹⁵⁶ Hayek navodi i poznatog Proudhonovog interpreta, jednog od glavnih intelektualaca koji će doprinijeti genezi fašizma – Georgesu Sorela.¹⁵⁷ Sorelovo ime otvara novu veliku komponentu antimodernističke tradicije, a to je ona međuratna, koju je geografski lako podijeliti na njemački krug (konzervativna revolucija) i francusko-talijanski krug (Sorel i sindikalizam). Pišući o pokretu konzervativnih revolucionara, Hayek ukazuje na ono o čemu je pisao Isaiah Berlin, odnosno vraća problematiku na početak i tvrdi kako su se konzervativni revolucionari u Weimarskoj Njemačkoj ugledali na stare teokratske reacionare. No, važnost de Maistrea je ipak isključivo Berlinovo obilježje, jer Hayek spominje Bonalda. S obzirom da oba reacionara dolaze iz iste tradicije, Hayek dakle uočava istu idejnu recepciju kao Berlin. Zanimljivo, sam termin konzervativnih revolucionara on ne koristi,¹⁵⁸ no razvidno je na koga misli:

[...] mogli bismo spojiti gotovo svaku rečenicu s identičnim izjavama novijih njemačkih teoretičara koji su postavili intelektualne temelje doktrinama Trećeg Reicha. Naveden svojom filozofijom da od reacionara Bonalda preuzme gledište da je pojedinac „čista apstrakcija“, a društvo kao cjelina jedno kolektivno biće, nužno ga je doveo do većine karakterističnih crta totalitarnog pogleda na društvo.¹⁵⁹

Upravo zbog ovih kontroverzi, kasnija recepcija Nietzschea, ali i autora konzervativne revolucije pokušava ih portretirati suprotnima nacionalsocijalizmu koji dolazi na vlast 1933.

---

¹⁵⁵ Hayek, *Put u ropstvo*, 73, 74.

¹⁵⁶ Hayek, *The Counter-Revolution of Science*, 164.

¹⁵⁷ Ibid, 113. Hayek, *Put u ropstvo*, 175. O cjelovitim uzrocima nastanka fašizma (od kojih je Sorelov utjecaj samo jedan dio) važno je pisao Zeev Sternhell, *The Birth of Fascist Ideology: From Cultural Rebellion to Political Revolution* (Princeton: Princeton University Press, 1994).

¹⁵⁸ Termin se počinje afirmirati u akademskoj sferi tek nakon 1950-ih godina. Stern, *The Politics of Cultural Despair*, 301.

¹⁵⁹ Hayek, *The Counter-Revolution of Science*, 184.

godine te tvrditi (kao što su i oni sami tvrdili) da nadilaze podjelu između politički lijevog i desnog.¹⁶⁰ Kravar dobro uočava da je stanje istraživanja takvo da o njima pišu najviše oni autori koji se slažu s njihovim idejama.¹⁶¹ Jedan od njih svakako je Jure Vujić koji se sustavno bavio konzervativnim revolucionarima. Autor poprilično neuvjerljivo tvrdi kako je njemačka tradicija bila uvelike različita od antimodernista u carskoj Rusiji¹⁶² ili Francuskoj, no priznaje da konzervativni revolucionari imaju svoje geopolitičke saveznike, ukazujući i na ideju nacionalboljševizma.¹⁶³ Vujić ističe kako je postojao stav o potrebnosti sklapanja saveza Njemačke i Rusije u zajedničkom nastupu protiv zapadnog kapitalizma Britanije i SAD-a, a u Francuskoj, već prije 1914. unutar „kruga Proudhon surađuju Maurrasovi nacionalisti i sorelski socijalisti.“¹⁶⁴

---

¹⁶⁰ Woods, *The Conservative Revolution*, 113.

¹⁶¹ Kravar, *Antimodernizam*, 53, 54.

¹⁶² O ruskom antimodernizmu kod sve trojice liberala nema spomena, no tema je poprilično dobro razrađena u znanosti. Usp. Timothy Snyder, *The Road to Unfreedom* (New York: Tim Duggan Books, 2018), Michael Kellogg, *The Russian Roots of Nazism - White Emigres and the Making of National Socialism, 1917–1945* (Cambridge University Press, 2008) te Martin Malia, *Alexander Herzen and the Birth of Russian Socialism, 1812–1855* (Harvard University Press, 1961).

¹⁶³ Nacionalboljševizam je uobičajen pojam korišten među intelektualcima konzervativne revolucije te kasnije u znanstvenim radovima. Woods navodi da su se, zbog združene kritike Weimarske Njemačke, fašisti i boljševici dvoumili kome su zapravo opredijeljeni. Woods, *The Conservative Revolution*, 70. Hayek također navodi da „je sveučilišni predavač u našoj zemlji [Britaniji] tridesetih godina sretao engleske i američke studente koji su se vraćali s kontinenta dvojeći jesu li komunisti ili nacisti, sigurno samo u to da mrze zapadnjačku liberalnu civilizaciju.“ Hayek, *Put u ropstvo*, 63.

¹⁶⁴ Jure Vujić, *Konzervativna revolucija: od Weimara do danas* (Zagreb: Alfa, 2020), 94-96. Francuska je tu poseban slučaj. Njezin antimodernizam temelji se na prethodno spomenutom Josephu de Maistreu, a početkom 20. stoljeća iščitava ga Charles Maurras kako bi idealizirao ancien régime. Noël. O’Sullivan, “Conservatism,” u *The Cambridge History of Twentieth-Century Political Thought*, ur. Terence Ball and Richard Bellamy, (Cambridge University Press, 2003), 151. Ipak, prema Arno Mayeru, otpor Francuskoj revoluciji je paneuropski, i ipak ga treba sagledavati ne toliko kroz prizmu de Maistrea, već u istu idejnu tendenciju treba obuhvatiti i Edmunda Burkea. Naime, Mayer tvrdi kako je Burke vrlo primjenjiv za Ruski građanski rat, upravo zbog žestoke kritike revolucije, podržavanja povijesnih prava i teokratskih hijerarhija te zagovaranja vojne, „protu-križarske“ intervencije na revolucionare. Arno Mayer, *The Furies: Violence and Terror in the French and Russian Revolutions* (Princeton University Press, 2002), 53-55. Tu se ponovno vraća problematika usporedbe anglosaksonskog i kontinentalnog konzervativizma na čijem su razdvajanju inzistirali Berlin i Hayek, no Mises je, pišući o Nietzscheu i oligarhiji, ipak sličan Mayeru po tom pitanju.

Fašizam kao revizija marksizma – francusko-talijanski krug

Ovu ideološku konfuziju filozofske fluidnosti razriješit će Zeev Sternhell, eminentni povjesničar fašizma. Na Sorelovoj će važnosti Sternhell posebno inzistirati, navodeći da je kolijevka fašizma bila francusko-talijanska osnovica sa središtem u Sorelovog filozofiji. Sternhell razdvaja fašizam od nacizma jer tvrdi da je nacizam s komunizmom mogao vrlo lako surađivati, čime se potvrđuju Hayekove teze. Dijelom i stoga što smatra fašizam vrlo bliskim marksizmu, ali tumačeći ga kao reviziju.¹⁶⁵ Fašizam je antiindividualistički i antiracionalan,¹⁶⁶ te predstavlja kulturni pokret koji se pobunio protiv kapitalističkog materijalizma, no ne zagovarajući povratak hipotetskom zlatnom dobu.¹⁶⁷ Tu Sternhell dotiče jedno od središnjih pitanja naravi fašizma, a to je može li se okarakterizirati kao tradicionalistički ili kao modernistički (u vrlo specifičnom značenju). Sternhell ističe kako se fašizam „pobunio protiv modernosti u smislu modernosti identificirane s racionalizmom, optimizmom i humanizmom 18. stoljeća, [...] Fašizam se prezentirao kao revolucija druge vrste, revolucija koja je težila uništiti postojeći politički poredak [...] ali u isto vrijeme očuvati sva postignuća moderne tehnologije.“¹⁶⁸ Iako će Sternhell koristiti termin scijentizma da opiše fašistički napad na razum, za primijetiti je sličnost s Hayekovom tezom o scijentizmu iz *The Counter-Revolution of Science*. Naime, Hayek ističe kako je saint-simonizam uvelike utjecao na „kontinentalni kapitalizam“ jer je stavljao naglasak na banke i razvoj tehnološke industrije.¹⁶⁹

Sternhellova argumentacija je vrlo zanimljiva te ustvari povezuje mnoge elemente koji su bili izloženi prije u ovom radu, pogotovo jer njegovi argumenti otvaraju dijaloške mogućnosti s argumentima liberala. Naime, Sternhell gradi svoju ocjenu fašizma kao revizije marksizma tako što počinje sa situacijom krajem 19. stoljeća. U to vrijeme klasični marksizam je u velikoj krizi. Njegovi osnivači, Karl Marx i Friedrich Engels, umrli su te je bilo potrebno naći

---

¹⁶⁵ Sternhell, *The Birth of Fascist Ideology*, 4, 5. Na Sternhella će se pozivati i Richard Wolin te ideološku fluidnost pokazivati na primjeru Georges-a Bataillea te idejne pozadine Benita Mussolinija. Richard Wolin, *The Seduction of Unreason: The Intellectual Romance with Fascism from Nietzsche to Postmodernism* (Princeton: Princeton University Press, 2004), 59, 155-158.

¹⁶⁶ Za istaknuti je i drugu Sternhellovu knjigu koja je sveobuhvatna studija o antiprosvjetiteljstvu. Zeev Sternhell, *The Anti-Enlightenment Tradition* (New Haven: Yale University Press, 2010).

¹⁶⁷ Sternhell, *The Birth of Fascist Ideology*, 7.

¹⁶⁸ Ibid, 7.

¹⁶⁹ Hayek, *The Counter-Revolution of Science*, 165.

tko baštini pravu interpretaciju njihovih djela. Štoviše, okolnosti su se promijenile te se pokazalo da revolucija ipak nije došla, a da proleter, koliko god loše žive, opet žive bolje nego prije, a prijelaz stoljeća je geopolitički za Europu vrlo miran. Trebalo je, dakle, revidirati i reformirati marksizam sukladno novim okolnostima. U tom smislu, kristalizirale su se tri skupine. Prva je skupina išla za time da ugradi socijalističke politike u postojeći liberalnodemokratski sustav, odnosno da paktira s buržoazijom. To su bile socijalističke (i socijaldemokratske) stranke u parlamentima Francuske i Njemačke, oni su odustali od nasilnog svrgavanja kapitalizma revolucionarnim metodama. Druga skupina bila je aktivna u Srednjoj i Istočnoj Europi, dijelom koje su bila poznata imena poput Vladimira Lenjina i Rose Luxembourga, koji su uvidjeli loše životne uvjete u svojim sredinama te se snažno bazirali na marksističku ekonomsku teoriju, dakle naglašavali su ekonomizam. Treća grupa bila je grupa Georgesa Sorela koja je tvrdila se marksizam mora vratiti izvornim korijenima, odnosno da postane „mehanizam rata protiv buržoaske civilizacije.“¹⁷⁰

Promjena je došla i kada je riječ o ekonomskim zakonitostima. Sternhell kaže kako se Sorel bazirao na ekonomskoj teoriji koja je bila ustvari kritika Marxovog *Kapitala*, konkretno radne teorije vrijednosti. Tu kritiku je razradio ni manje ni više nego Ernst von Bohm-Bawerk, čovjek koji je, uz Carla Mengera, stvaratelj austrijske ekonomske škole.¹⁷¹ S obzirom na to, problematiku ekonomizma zamijenilo je nešto drugo. Taj čin uvođenje je ničeanskih elemenata u marksizam, čime se još snažnije revidira Marxova izvorna misao. Kult pobune, slavljenje rata, pesimizam, intuitivnost i emocionalnost bili su impulsi koji su stvorili revidiranu ideologiju.¹⁷²

Upravo zato i nije čudna Hayekova tvrdnja iz *Put u ropstvo* da su se ulične borbe nacifašista i komunista događale jer su se „nadmetali za podršku istog tipa uma, a jedni druge su mrzili

---

¹⁷⁰ Sternhell, *The Birth of Fascist Ideology*, 15-18.

¹⁷¹ Iako su se njih dvojica jasno ogradili od Sorela te o njemu ne pišu nimalo pozitivno, pokazuje se da teza Coreya Robina o Nietzscheovom utjecaju na austrijsku ekonomsku školu nije do kraja za odbaciti. Naime, sorelijanci su se razlikovali od ostalih socijalista po tome što su tvrdili da kapitalizam nije upitan, odnosno da su zakoni slobodnog tržišta univerzalni. Ibid, 22.

¹⁷² Ibid, 10, 24.

kao krivovjerce.“¹⁷³ Nije čudna niti tvrdnja kako je fašizam ustvari socijalizam za srednju klasu.¹⁷⁴

To je tako izgledalo jednom liberalu koji nije bio obavezan znati potankosti detalja suprotne intelektualne tradicije. Sternhell se na to poprilično komplementarno nadovezuje, i nalazi se na Hayekovom tragu, kada piše kako su sorelijanci izabrali „neproletersku revoluciju, nacionalnu revoluciju“ umjesto „proleterskog, ali umjerenog socijalizma.“¹⁷⁵

Pomičući svoj fokus s proletera, kao uključive i transnacionalne kategorije, sorelijanci su se pomaknuli od svoje anarhističke orijentacije k nacionalističkoj. Shvaćajući da se revolucija ne može provesti, oni su se počeli zalagati za intervenciju u nadolazeće ratove (time iskazujući protivnost liberalima u vlasti). Oni su prihvatili paralelizam između radničke klase kao proletera te Italije kao države-proletera, odnosno države koja je slabo razvijena jer nema kolonijalne posjede. Iz toga su sorelijanci izveli ideju zajedničkog zalaganja za revolucionarne ciljeve te imperijalistički nacionalizam, čime su postali bliski nacionalističkoj desnici te – stvorili fašizam Benita Mussolinija.¹⁷⁶

Zaključak

Ovim radom utvrđeno je kako je kod autora (neo)liberalnog kanona postojala jasna, usklađena i razrađena koncepcija antimodernizma kao tendencija kritike liberalne demokracije i kapitalističke ekonomije. Dakako, razmatrani autori nisu koristili termin antimodernizma jer se on u znanosti afirmirao tek kasnijih desetljeća pa se u ovom kontekstu može govoriti o analizi primarnih izvora temeljem suvremenih spoznaja i koncepata, imajući na umu inicijalni kontekst tih tekstova, koji je ustvari ideološko razračunavanje u vrijeme Drugog svjetskog rata i najranije faze Hladnog rata. Označavajući tu tendenciju kolektivizmom, lažnim individualizmom ili pak historicizmom, liberali jasno pokazuju svoju svjesnost za pitanja kulture, filozofije i važnosti povijesnog znanja. Rekonstrukcija koncepcije liberalne kritike antimodernizma sastoji se od toga da liberali prepoznaju antimodernu tendenciju s ishodištem u ranom 19. stoljeću (s de Maistreovom i Bonaldovom teokracijom, ali i kontinentalnim tipom

---

¹⁷³ Hayek, *Put u ropstvo*, 63.

¹⁷⁴ Ibid, 136-138.

¹⁷⁵ Sternhell, *The Birth of Fascist Ideology*, 27.

¹⁷⁶ Ibid, 160-161, 164, 171, 175, 194.

individualizma), da bi ju zatim posljedično povezali s konceptom racionalne organizacije Henrija de Saint-Simona i Hegelovom filozofijom. Nakon toga, za liberale antimodernizam ulazi u svoju treću fazu, s Nietzscheom (kojeg vrlo rijetko spominju) i konzervativnom revolucijom međuratne Njemačke. Takvom sukcesijom povijesnih fenomena, liberali u svojim tekstovima pokrivaju vrlo široku kronologiju te otvaraju teme koje su svakako povezane, no same po sebi su vrlo opsežne. Stoga, kompozicija ovih povijesnih izvora može se činiti kao nedovoljno kompaktna.

Temeljna obilježja liberalne kritike antimodernizma su poistovjećivanje radikalno desne i radikalno lijeve ideologije, njihovo određenje kao antimodernizma te tumačenje njihovog totalitarnog karaktera. Dakako, to se objašnjava ranim hladnoratovskim ambijentom u kojem su liberali djelovali, no iz ove rekonstrukcije proizlaze određene kontroverze, poput one o sličnosti Burkea i de Maistrea, ali i odnosu religioznosti i scijentizma te njegovom utjecaju u kulturi. Posebno je riječ i o pluralizmu interpretacija Hegela te paralelizmu rase i klase kao argumenta u polemici s marksizmom. Nedostatak spomena Nietzschea kod liberala, ali i mogućnost pronalaska ponekih sličnosti između njih, posebna je i vrlo zanimljiva tema. U nastojanju da poistovjete ljevicu i desnicu, liberali kao da su samo načeli temu ideološke fluidnosti tijekom prvih desetljeća 20. stoljeća. Stoga, imajući na umu povijesnu ulogu ljevice u pobjedi u Drugom svjetskom ratu (koja ostaje snažan i postojan protuargument liberalnim tezama o bliskosti s fašizmom te o antimodernističkoj naravi marksizma), ovaj rad analizira relevantnost i donosi kontekst tezama liberala pozivajući se na zaključke eminentnih stručnjaka za temu nastanka fašizma.

Ovaj rad otvara mogućnost i za daljnja istraživanja. S obzirom da predstavlja analizu interpretacija koju su liberali dali o drugim filozofima, zanimljivo bi bilo proniknuti u izvorna djela tih filozofa (de Maistrea, Saint-Simona, Hegela, Nietzschea i drugih) te vidjeti što je točno liberale najviše zanimalo, a što im nije bilo važno, kao i zašto su se osvrtni baš na te određene elemente te bi li interpretacija cijelog ovog problema bila drukčija da su se naglašavali neki drugi dijelovi njihovih opusa. Također, spomen koji, zbog svoje multiperspektivnosti, u ovom radu ima literatura drugih tradicija, poput one Arna Mayera, Erica Hobsbawma, Györgyja Lukácsa ili Enza Traversa, ukazuje kako je moguće još snažnije se fokusirati na komparaciju liberalnih i marksističkih ideja o antimodernizmu te izravno dijalogizirati s marksističkim koncepcijama, a ne ih navoditi samo kao analitičko pomagalo. Naime, ono što pokazuje ovaj rad jest da postoje i neke sličnosti između liberala i marksista, što je prvotno svakako neočekivano. Naposljetku, čitav horizont se može otvoriti proširenjem

analize liberalnih tekstova u svrhu kritike postmodernizma, na tragu poznate Habermasove opaske kako je postmodernizam, vrlo složena i razgranata epoha druge polovice 20. stoljeća, nastao pod utjecajem svojih antimodernističkih korijena.

Literatura

Acemoglu, Daron, Robinson, James. *Why Nations Fail*. New York: Crown Publishers, 2012.

Ahmad, Aijaz. „Postcolonial Theory and the 'Post-' Condition“, *Socialist Register* 33 (1997): 353-381.

Anderson, Perry. *In the Tracks of Historical Materialism*. The University of Chicago Press, 1984.

Armenteros, Carolina. *The French Idea of History: Joseph de Maistre and his Heirs*. Ithaca, London: Cornell University Press, 2011.

Beiser, Frederick. „Hegel and Hegelianism.“ U *Cambridge History of Political Thought*, ur. Gareth Stedman Jones, Gregory Claeys, 110-146. Cambridge University Press, 2011.

Berlin, Isaiah. *The Crooked Timber of Humanity*. Princeton University Press, 1990.

Black, Joel, „Scientific Models.“ U *The Cambridge History of Literary Criticism*, ur. Marshall Brown, 115-137. Cambridge University Press, 2008.

Bloch, Marc. *Apologija historije*. Zagreb: Srednja Europa, 2008.

Blom, Philipp. *Vrtoglave godine: Europa, 1900-1914*. Fraktura, 2008.

Bloom, Harold, „Introduction.“ U *Bloom's Modern Critical Interpretations: Mary Shelley's Frankenstein*, ur. Harold Bloom, 1-11. New York: Chelsea House, 2006.

Bobinac Marijan, *Uvod u romantizam*, Zagreb: Leykam International, 2012.

Bradley, Owen. *A Modern Maistre: The Social and Political Thought of Joseph de Maistre*. University of Nebraska Press, 1999.

Burns, Jennifer. *Goddess of the Market: Ayn Rand and the American Right*. New York: Oxford University Press, 2009.

- Caldwell, Bruce, Hansjoerg Klausinger. *Hayek: A Life, 1899-1950*. The University of Chicago Press, 2022.
- Childs, Peter. *Modernism*. Routledge, 2000.
- Cohen, Gerald A. *Karl Marx's Theory of History: A Defence*. Princeton University Press, 2000.
- Compagnon, Antoine. *Antimodernisti*. Zagreb: Matica hrvatska, 2020.
- Curtius, Ernst Robert. *Balzac*. Verlag von Friedrich Cohen, Bonn, 1923.
- Curtius, Ernst Robert. *Essays on European Literature*. Princeton University Press, 1973.
- Dukovski, Darko. *Ozrcaljena Europa: Uvod u suvremenu povijest Europe i Europljana*. Leykam International, Filozofski fakultet u Rijeci, 2012.
- Fawcett, Edmund. *Conservatism: The Fight for a Tradition*. Princeton University Press, 2020.
- Frye, Northrop. *Anatomija kritike*. Zagreb: Golden marketing, 2000.
- Garrard, Graeme. "Rousseau, Maistre, and the Counter-Enlightenment." *History of Political Thought* 1/15 (1994): 97-120.
- Guerlac, Suzanne, „Philosophy in nineteenth-century France“, U *The Cambridge History of French Literature*, ur. William Burgwinkle, Nicholas Hammond, Emma Wilson, 513-521. Cambridge University Press, 2011.
- Habermas, Jürgen, Seyla Ben-Habib. „Modernity versus Postmodernity.“ *New German Critique* 22, (1981): 3-14.
- Haidt, Jonathan. *The Righteous Mind*. New York: Pantheon Books, 2012.
- Harvey, David. *Kratka povijest neoliberalizma*. Zagreb: VBZ, 2014.
- Hayek, Friedrich August von. *Individualism: True and False*. Dublin/Oxford: Hodges, Figgis & Co./B. H. Blackwell, 1946.
- Hayek, Friedrich August von. *Put u ropstvo*. Zagreb: Kruzak, 2001.
- Hayek, Friedrich August von. *The Counter-Revolution of Science*. Illinois: The Free Press, 1952.
- Hicks, Stephen. *Explaining Postmodernism*. Tempe/New Berlin: Scolargy Publishing, 2004.

- Hobsbawm, Eric. *Age of Extremes*. Abacus, 1994.
- Hobsbawm, Eric. *Kako promijeniti svijet: priče o Marxu i marksizmu*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2014.
- Hobsbawm, Eric. *The Age of Capital: 1848-1875*. London: Abacus, 1988.
- Hobsbawm, Eric. *The Age of Revolution: 1789-1848*. London: Abacus, 1988.
- Hullung, Mark. *Enlightenment in Scotland and France: Studies in Political Thought*. Routledge, 2019.
- Hunter, James, Paul Nedelisky. *Science and the Good: The Tragic Quest for the Foundations of Morality*. Yale University Press, 2018.
- Israel, Jonathan. *The Expanding Blaze: How the American Revolution Ignited the World, 1775-1848*. Princeton University Press, 2017.
- Jenkins, Keith. *Promišljanje historije*. Zagreb: Srednja Europa, 2008.
- Kahan, Alan. S. „Liberalism’s Back to the Future Moment.“ *Princeton University Press*. <https://press.princeton.edu/ideas/liberalisms-back-to-the-future-moment> (pristupljeno 13. lipnja 2024.)
- Katičić, Radoslav. „Ima li književnih i neknjiževnih tekstova?“ U *Uvod u književnost: teorija, metodologija* ur. Zdenko Škreb, Ante Stamać, 119-120. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 1998.
- Kellogg, Michael. *The Russian Roots of Nazism - White Emigres and the Making of National Socialism, 1917–1945*. Cambridge University Press, 2008.
- Klein, Naomi. *Doktrina šoka*. Zagreb: VBZ, 2008.
- Kolakowski, Leszek. *Main Currents of Marxism: Its Rise, Growth and Dissolution, Volume 1*. Oxford: Clarendon Press, 1978.
- Kravar, Zoran. *Antimodernizam*. Zagreb: AGM, 2004.
- Landa, Ishay. *Šegrtov čarobnjak*. Zagreb: Disput, 2018.
- Legutko, Ryszard. *Demon u demokraciji: totalitarne kušnje u slobodnim društvima*. Split: Verbum, 2019.

Lilla, Mark. *The Shipwrecked Mind: On Political Reaction*. New York: New York Review of Books, 2016.

Louzek, Marek. "The Battle of Methods in Economics: The Classical Methodenstreit—Menger vs. Schmoller." *American Journal of Economics and Sociology* 2/70 (2011): 439–463.

Löwy, Michael. "The Romantic and the Marxist Critique of Modern Civilization." *Theory and Society* 6/16 (1987): 891–904.

Lukács, György. *The Destruction of Reason*. Humanities Press: New Jersey, 1980.

Malia, Martin. *Alexander Herzen and the Birth of Russian Socialism, 1812–1855*. Harvard University Press, 1961.

Mayer, Arno. *The Furies: Violence and Terror in the French and Russian Revolutions*. Princeton University Press, 2002.

Meiksins Wood, Ellen. *The Origin of Capitalism*. London/New York: Verso, 2017.

Mises, Ludwig von. *Human Action: A Treatise on Economics*. New Haven: Yale University Press, 1949.

Mises, Ludwig von. *Omnipotent Government: The Rise of the Total State and Total War*. Liberty Fund Inc./Mises Institute, 2010.

Mises, Ludwig von. *Theory and History: An Interpretation of Social and Economic Evolution*. Alabama: Ludwig von Mises Institute, 1957.

Norman, Jesse. *Edmund Burke: The First Conservative*. New York: Basic Books, 2013.

Novick, Peter. *That Noble Dream: The 'Objectivity Question' and the American Historical Profession*. Cambridge University Press, 1988.

O'Sullivan, Noël. "Conservatism." U *The Cambridge History of Twentieth-Century Political Thought*, ur. Terence Ball and Richard Bellamy, 151–164. Cambridge University Press, 2003.

Osterhammel, Jürgen. *The Transformation of the World: A Global History of the Nineteenth Century*. Princeton University Press, 2014.

Overy, Richard. *Diktatori: Hitlerova Njemačka, Staljinova Rusija*. Ljevak, 2005.

<https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803095729612>

(pristupljeno 13. lipnja 2024.)

Passmore, John. “The Objectivity of History”, U *Philosophical Analysis and History*, ur. W.H. Dray, 75-94. New York, Harper & Row, 1966.

Paxton, Robert O. *Anatomija fašizma*. Tim Press, Zagreb, 2012.

Phillips, Denise „Trading Epistemological Insults: 'Positive Knowledge' and Natural Science in Germany, 1800–1850.“ U *The Worlds of Positivism: A Global Intellectual History, 1770-1930.*, ur. Johannes Feichtinger, Franz Fillafer, Jan Surman, 137-154. Palgrave Macmillan, 2018.

Pickering, Mary. *Auguste Comte: An Intellectual Biography, Volume 1*. Cambridge University Press, 1993.

Pinker, Steven. *Prosvjetiteljstvo našeg doba*. Zagreb: Mozaik knjiga, 2019.

Popper, Karl Raimund. *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji: 1. svezak*. Zagreb: Kruzak, 2003.

Popper, Karl Raimund. *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji: 2. svezak*. Zagreb: Kruzak, 2003.

Popper, Karl. *Bijeda historicizma*. Zagreb: Kruzak, 1996.

Richard Williams, Daniel Robinson, ur. *Scientism: The New Orthodoxy*, London: Bloomsbury Academic, 2015.

Robin, Corey. „Nietzsche’s Marginal Children: On Friedrich Hayek.“ *The Nation*.

<https://www.thenation.com/article/archive/nietzsches-marginal-children-friedrich-hayek/>

(pristupljeno 13. lipnja 2024.)

Robin, Corey. *The Reactionary Mind: Conservatism from Edmund Burke to Sarah Palin*. Oxford University Press, 2011.

Schönpflug, Daniel. „Histoires croisées: François Furet, Ernst Nolte and a Comparative History of Totalitarian Movements.“ *European History Quarterly* 2/37 (2007): 265-290.

Singer, Michael. *The Legacy of Positivism*. Palgrave Macmillan, 2005.

- Smaldone, William. *European Socialism: A Concise History with Documents*. Rowman & Littlefield, London, New York, 2020.
- Snyder, Timothy. *The Road to Unfreedom*. New York: Tim Duggan Books, 2018.
- Stern, Fritz. *The Politics of Cultural Despair: Study in the Rise of the Germanic Ideology*. University of California Press, 1974.
- Sternhell, Zeev. *The Anti-Enlightenment Tradition*. Yale University Press, 2010.
- Sternhell, Zeev. *The Birth of Fascist Ideology: From Cultural Rebellion to Political Revolution*. Princeton University Press, Princeton, 1994.
- Stone, Dan. *Breeding Superman: Nietzsche, Race and Eugenics in Edwardian and Interwar Britain*. Liverpool University Press, 2002.
- Tooze, Adam. *Crashed: How a Decade of Financial Crisis Changed the World*. New York: Viking, 2018.
- Traverso, Enzo. *Revolution: Intellectual History*. Verso, London/New York, 2021.
- Vranicki, Predrag. *Filozofija historije, knjiga I: od antike do kraja devetnaestoga stoljeća*. Zagreb: Golden marketing, 2001.
- Vranicki, Predrag. *Filozofija historije, knjiga II.: od kraja devetnaestoga stoljeća do Drugog svjetskog rata*. Zagreb: Golden marketing, 2002.
- Vujeva, Domagoj. „Georg Wilhelm Friedrich Hegel.“ U *Moderna politička teorija*, ur. Enes Kulenović, 203-256. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, 2013.
- Vujić, Jure. *Konzervativna revolucija: od Weimara do danas*. Zagreb: Alfa, 2020.
- Wolin, Richard. *The Seduction of Unreason: The Intellectual Romance with Fascism from Nietzsche to Postmodernism*. Princeton University Press, 2004.
- Woods, Roger. *The Conservative Revolution in the Weimar Republic*. Palgrave Macmillan, 1996.

KONCEPCIJE LIBERALNE KRITIKE ANTIMODERNIZMA

Sažetak

U diplomskom radu analizira se liberalna kritika antimodernizma, potaknuto interdisciplinarnom konceptualizacijom subdisciplina književne teorije i intelektualne historije, a polazeći od terminološkog i definicijskog određenja antimodernizma kojem su okvir dali teoretičari Zoran Kravar i Antoine Compagnon. Analizom djela eminentnih liberalnih intelektualaca aktivnih sredinom 20. stoljeća (Ludwiga von Misesa, Friedricha von Hayeka i Karla Poppera) pokušava se rekonstruirati jasna, argumentirana i koherentna liberalna kritika antimodernizma, odnosno kritika protivnosti liberalnoj demokraciji i kapitalističkoj ekonomiji. Polazeći od interpretacije Isaijah Berlina koji Josepha de Maistrea smatra ishodišnim reacionarom i inspiratorom fašizma, rad zahvaća Hayekovu koncepciju scijentizma, odnosno kontrarevolucionarne znanosti te tezu da ideja primjene metoda prirodnih znanosti na ljudsko društvo ima reacionarni korijen. S druge strane, problematiziraju se i Misesov stav o teokratskim korijenima teleološkog pogleda na povijesnu dinamiku te Popperova teza o Hegelu kao zajedničkom izvoru radikalne desnice i marksizma. Korištenjem obilne multiperspektivne stručne literature, rad kritički analizira upečatljive kontroverze liberalizma, poput njegovog odnosa s Nietzscheom kao vodećom intelektualnom figurom kasnom 19. stoljeća, ističući da im je on veliki suparnik iako ga rijetko spominju. Također, kontekstualizira se i Hayekova teza o suradnji i sličnosti fašizma s oblikom specifične revizije marksizma.

Ključne riječi: antimodernizam, Friedrich von Hayek, historicizam, liberalizam, scijentizam

LIBERAL CRITICAL NOTIONS OF ANTIMODERNISM

Summary

The thesis analyzes the liberal criticism of antimodernism, motivated by the interdisciplinary conceptualization of the subdisciplines of literary theory and intellectual history, and starting from the terminological and definitional definition of antimodernism, which was framed by theorists Zoran Kravar and Antoine Compagnon. By analyzing the works of eminent liberal intellectuals active in the middle of the 20th century (Ludwig von Mises, Friedrich von Hayek and Karl Popper), an attempt is made to reconstruct a clear, well-argued and coherent liberal critique of anti-modernism, that is, a critique of opposition to liberal democracy and capitalist economy. Starting from the interpretation of Isaiah Berlin, who considers Joseph de Maistre to be the original reactionary and inspirer of fascism, the paper deals Hayek's conception of scientism, or counter-revolutionary science, and his claim that the idea of applying the methods of natural sciences to human society has reactionary roots. On the other hand, Mises' position on the theocratic roots of the teleological view of historical dynamics and Popper's theses on Hegel as a common source of the radical right and Marxism are also problematized. Using abundant multi-perspective professional literature, the paper critically analyzes striking controversies of liberalism, such as its relationship with Nietzsche as a leading intellectual figure in the late 19th century, pointing out that he is their great rival even though he is rarely mentioned by the liberals. Also, Hayek's claim on the collaboration and similarity of fascism with the form of a specific revision of Marxism is contextualized.

Keywords: antimodernism, Friedrich von Hayek, historicism, liberalism, scientism